

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 340.115.6 (575.3)

ТКБ: 67.3 (2 тоҷик)

Б – 72

БОБОХОНОВ ФАРИДУН АЛАМШОЕВИЧ

**ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН АЗ ЗАРАРИ МАЪНАВӢ:
ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚӢ
ВА НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – Назария
ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва
давлат**

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Рохбари илмӣ: Азиззода Убайдулло Абдулло – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудирӣ кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: Буризода Эмомалӣ Бозор – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудирӣ шӯъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Мансурзода Амиршоҳ Мансур – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, сардори факултети №2-и Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия «24» январи соли 2023, соати 10:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-018 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, толори Шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) баргузор мегардад.

Бо мазмуни рисола дар сомонаи www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) метавон шинос шуд.

Автореферат « _____ » _____ соли 2022 тавзеъ шуд.

Котиби илмӣ
Шурои диссертатсионӣ, доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Назаров А.К.

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзуи таҳқиқот. Эътироф ва ҳифзи ҳуқуқи инсон ҳамчун арзиши олӣ ва мавзуи марказӣ дар ҳама давраҳои ташаккул ва инкишофи таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик доништа мешуд. Муқаррар намудани сатҳ ва дараҷаи зарари аз кирдори манъгардида расонидашуда, эътирофи ҳуди кирдор ҳамчун амали зишту зиддиҳуқуқӣ аз сатҳ ва дараҷаи шуури мардуми ҳамон замон вобаста буд. Аз ин ҷост, ки шакл ва намуди мухталифи меъёрҳо ва механизми татбиқи онҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ коркард ва татбиқ гардидаанд, ки ҳамчун таҷрибаи ғании халқи мо барои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқсозӣ ибратомӯзанд. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари моддию маънавӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии тоҷикон мавзуи марказӣ доништа мешуд. Аз ҷониби дигар, онҳо ба таълимоти динию фалсафӣ танзим ёфта, бо тарзу усулҳои хос ҳифз мегардиданд. Дар низоми ҳуқуқии тошӯравӣ, шӯравӣ ва пасошӯравии Тоҷикистон роҳҳо ва механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон, ки ба халқи тоҷик хосанд, ташаккул ёфтаанд. Аз ин рӯ, махсусияти ҳифзнамоии ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ва шаклҳои хоси танзими ҳуқуқии он дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ таҳқиқи алоҳидаро талаб менамояд.

Мавриди зикр аст, ки ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар натиҷаи поймол гардидани ҳуқуқ ба ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, эътибор, номус, номи нек ва монанди инҳо ба вучуд меояд. Неъматҳои ғайримоддӣ зикршуда дар низоми ҳуқуқ ва озодии инсон ва шахрванд мавқеи хосро ишғол менамоянд. Аз ин рӯ, ҳифзи шаъну шарафи инсон аз тухмат, таҳқир ва дигар кирдорҳои ба он таҷовузкунанда дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон масъалаи марказиро ташкил намуда, дар меъёрҳои ҳуқуқӣ мавриди танзим ва ҳифзнамоӣ қарор дода шуда, то замони мо ба тариқи меросият омада расидаанд. Дар низоми ҳуқуқи Тоҷикистони муосир ба масъалаи ҳуқуқ ва неъматҳои маънавӣ тавачҷух зоҳир гардида, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҚТ), кодексҳои соҳавӣ ва қонунҳои алоҳидаи амалкунанда онро мавриди танзими пурра ва ҳамаҷониба қарор додаанд. Аз ҷумла, м. 5 Конститутсияи ҚТ ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсонро дахлнопазир доништа, эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодии инсонро вазифаи давлат шуморидааст¹. Муқаррароти мазкури конститутсионӣ, аз як ҷониб, талабот ва мутобиқгардонии низоми ҳуқуқи миллий ба принципҳои инсондӯстӣ ва талаботҳои меъёрҳои байналмилалӣ бошад, аз ҷониби дигар, муқарраротест, ки дар низомҳои таърихӣ ҳуқуқии халқи тоҷик дар шакл ва сатҳи хоси замон инъикос гардида, нишон аз меросияти арзишҳо ва муқаррароти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи миллии Тоҷикистон мебошанд. Дар ҳама давраҳои инкишофи низоми ҳуқуқ поймол намудан ва расонидани зарар ба шахс ва ҳуқуқу манфиатҳои ӯ ҳамчун арзиши олӣ, махсусан расонидани зарар ба кадрӣ қиммат ва обрӯю эътибори шахс ҷавобгарӣ ва масъулияти муайяни

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 13.08.2021).

ҳуқукиро ба вучуд меовард. Аз ин рӯ, таҳқиқи заминавии масъалаҳои мазкур дар давраҳои гуногуни таърихӣ, махсусияти танзимнамоӣ ва ҳифзи намудани ин арзишҳо, проблемаи меросият дар низоми ҳуқуқи миллӣ, ҳолати кунунии низоми танзими ҳуқуқӣ ва роҳҳои рушди минбаъдаи қонунгузори амалкунанда дар ин самт зарурати таҳқиқи илмиро талаб менамоянд.

Самти дигари масъалаи таҳқиқшаванда аз муайян намудани ҳаҷм, дараҷа ва андозаи зарари расонидашуда, муқаррар ва татбиқ намудани ҷавобгарии ҳуқуқии мувофиқ ба он иборат мебошад. Масъалаи мазкур гарчанде дар қонунгузори кишвар дар сатҳи зарурӣ танзими ҳуқуқии ҳудро ёфта бошад ҳам, вале аз нуқсонҳои ҷиддӣ ва назарраси танзимнамоӣ оғӣ нест. Аз ин рӯ, баҳри такмили қонунгузори амалкунандаи ҚТ таҳқиқи назариявӣ, таърихӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқии низоми қонунгузори миллӣ, таҷрибаи ҳуқуқсоздони ва ҳуқуқтатбиқсозии кишварҳои хориҷӣ ва муқаррароти санадҳои байналмилалӣ заруранд.

Масъалаи эътироф, арзишмандӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон дар маркази таваҷҷуҳи ҳамешагии Президент ва Ҳукумати ҚТ қарор дорад. Бо дарки зарурияти муҳимияти масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии ҚТ аз санаи 26.12.2018 изҳор намудаанд, ки «Таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ, амнияти давлат, суботу оромии ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқи озодаҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин, мубориза бо ҷинояткорӣ вазиғаи бевоситаи хизмати ва қарзи вичдонии ҳар як қорманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад»². Ҳукумати кишвар ҳанӯз аз солҳои аввали ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамуд. Эътироф ва ҳифзи ҳуқуқҳои маънавӣ ва ғайримоддӣ инсон ҳамчун арзиши оғӣ дар сатҳи қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, Конститутсияи ҚТ, Кодекси граждании ҚТ (минбаъд – КГ ҚТ), Кодекси ҷиноятӣ ҚТ (минбаъд – КҶ ҚТ), Кодекси меҳнати ҚТ (минбаъд – КМ ҚТ) ва як қатор қонунҳои алоҳидаи кишвар бо махсусияти миллӣ дастоварди низоми ҳуқуқии кишвари мост. Аммо, дар баробари дастовардҳои зиёди назариявӣ амалии низоми ҳуқуқии миллӣ, дар баъзе аз қисматҳои қонунгузори амалкунанда нуқсонҳои ҷиддӣ ба назар мерасанд. Ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди минбаъдаи қонунгузори миллӣ аз мубрамияти бештари мавзӯи таҳқиқшаванда дарак медиҳад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар ҚТ то кунун ҳамчун мавзӯи таҳқиқоти илмӣ таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ дар сатҳи диссертатсионӣ қарор нагирифтааст. Пахлуҳои алоҳидаи мавзӯи мазкур аз нигоҳи таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ қисман аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ таҳқиқ гардидаанд. Дар ин миён метавон таҳқиқотҳои У.А. Азизода³, Н.И. Бобоева⁴, И.Х. Бобочонзода⁵, Э.Б. Буризода⁶,

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 26.12.2018 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mfa.tj> (Санаи мурочиат: 12.11.2021).

³ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

А.М. Диноршох⁷, З.Х. Зокирзода⁸, А.И. Имомов⁹, Ш.Ф. Искандаров¹⁰, Э.С. Насриддинзода¹¹, Д.С. Раҳмон¹², Б.А. Сафарзода¹³, И.И. Саидзода¹⁴, Ҷ. Саъдизода¹⁵, Н.Ф. Сафарзода¹⁶, Ф.Т. Тоҳиров¹⁷, А.Ф. Холиқзода¹⁸, Р.Ш. Шарофзода¹⁹, Ф.М. Шоев²⁰, Ш.Ш. Шосаидзода²¹ ва дигаронро номбар намуд.

⁴ Ниг.: Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане (IX-XIV вв): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 220 с.

⁵ Ниг.: Бабаджанов И.Х. Жизнь и смерть человека как институционально-правовые категории (теоретико-аксиологический и частно-правовой анализ): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 369 с.

⁶ Ниг.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1–2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.

⁷ Ниг.: Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2015. – 535 с.

⁸ Ниг.: Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с.

⁹ Ниг.: Имомов А.И. Нақши Конститутсия дар бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе, 2011. – 358 с.; Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империял, 2017. – 760 с.

¹⁰ Ниг.: Искандаров Ш.Ф. Становление и развитие специализированных государственных правоохранительных институтов по правам человека в Таджикистане: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 192 с.

¹¹ Ниг.: Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

¹² Ниг.: Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 216 с.

¹³ Ниг.: Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 370 с.; Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 324 с.

¹⁴ Ниг.: Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 209 с.

¹⁵ Ниг.: Саъдизода Ҷ. Ташаққули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

¹⁶ Ниг.: Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – 177 с.

¹⁷ Ниг.: Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.

¹⁸ Ниг.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.; Холиков А.Ф. Ҳуқуқи исломӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 400 с.; Холиков А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 380 с.

¹⁹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои макотиби олий. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

²⁰ Ниг.: Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 218 с.; Шоев Ф.М. Ҳуқуқи дахлнопазирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои гуманитарӣ. – 2000. – № 3. – С. 202-210; Шоев Ф.М. Ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ дар ҳайати профессорон, омӯзгорон ва донишҷӯён «Рӯзи илм». – Душанбе: Сино, 2000. – С. 148-149; Шоев Ф.М. Мухаммад Газали и его идеи о правах человека // Права человека: История, теория и практика / Под ред., д.ю.н. Диноршоева А.М. и д.ю.н. Азизова У.А. – Душанбе, 2016. – С. 120-136; Шоев Ф.М. Учения персидско-таджикских мыслителей о правах человека // Государствоведение и права человека. – 2019. – № 1 (13). – С. 25-30.

Бинобар сабаби падидаи комплексӣ будани масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънаӣ, дар илмҳои дигари соҳавӣ-ҳуқуқӣ ҷанбаҳои алоҳидаи мавзӯи таҳқиқшаванда аз ҷониби муҳаққиқони соҳаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, гражданий, меҳнатӣ ва ҳуқуқи конститусионӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар ин маврид асарҳои олимони ватанӣ Қ.Б. Қурбонов²², Ш.М. Менглиев²³, П.З. Мирзоев²⁴, Р.В. Мирбобоева²⁵, В.А. Ойгензихт²⁶, Ш.Т. Тағайназаров²⁷ ва дигаронро қайд кардан мумкин аст.

Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз кирдорҳои ҷиноятӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ аз ҷониби У.А. Азиззода²⁸, Г.С. Азизкулова²⁹, Ф.Т. Тоҳиров³⁰, А.Ғ. Холиқзода³¹, Р.Ш. Шарофзода³² таҳқиқ гардидааст. Ҳамзамон масъалаи ҳифзи ҳуқуқ ва неъматҳои маънавии инсон, сатҳи инъикос ва ҳифзи онҳо дар конститутсияҳои ҚТ ва санадҳои байналмилалӣ аз ҷониби Б.С. Гадов³³, А.М. Диноршоҳ³⁴, А.И.

²¹ Ниг.: Шосаидзода Ш.Ш. Ташақкул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 235 с.

²² Қурбонов Қ.Б. Гражданско-правовое понятие права на прикосновенность частной жизни // Вестник Таджикского национального университета / Серия гуманитарных наук. – 2011. – № 6/1 (70). – С. 231-237; Қурбонов Қ.Б. Право на неприкосновенность частной жизни как личное немущественное право // Правовая жизнь. – 2013. – № 4 (04). – С. 61-78.

²³ Ниг.: Менглиева Ш.М. Возмещение морального вреда. – Душанбе, 1998. – 132 с.; Менглиев Ш.М. Избранные труды по гражданскому праву. – Душанбе, 2011. – 596 с.

²⁴ Мирзоев П.З. Компенсация неимущественного вреда, как форма реализации внедоговорной ответственности государства за вред, причиненный предпринимателям // Правовая жизнь. – 2013. – № 3 (03). – С. 71-77.

²⁵ Ниг.: Мирбабаева Р.В. Правовое регулирование приобретения, использования и защиты права на товарный знак в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2012. – 182 с.

²⁶ Ниг.: Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве. Часть общая. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 224 с.; Ойгензихт В.А. Имущественная ответственность в хозяйственных договорах. Учебное пособие. – Душанбе, 1980. – 111 с.

²⁷ Ниг.: Тағайназаров Ш.Т. Гражданско – правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: Дониш, 1990. – 216 с.

²⁸ Ниг.: Азизов У.А. Становление и развитие институтов преступления и наказания на территории дореволюционного Таджикистана. – Душанбе: Андалеб-Р, 2014. – 200 с.

²⁹ Азизкулова Г.С. Понятие и виды преступлений по уголовному законодательству Афганистана // Государство и право. – Душанбе, 1996. – № 1. – С. 12-16.

³⁰ Ниг.: Таҳиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана (1917-1929 гг.). – Душанбе: Амри илм, 2001. – Т. 2, ч. 1. – 494 с.

³¹ Ниг.: Халиков А.Г. Древнее уголовное право таджиков (Зороастрийская эпоха): учеб. пособие. – Душанбе: Джамаил, 2004. – 104 с.; Халиков, А.Г. Хадис как источник мусульманского права. – Душанбе, 1998. – 151 с.

³² Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Синдбадنامه». – Душанбе: Дониш, 1998. – 213 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 460 с.

³³ Ниг.: Гадов Б.С. Маҷмуаи Конститутсияҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – 633 с.

³⁴ Диноршоҳ А.М. Формирование современных концепций прав человека // Закон и право. – 2015. – № 6. – С. 45-48; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар таълимоти динӣ ва фалсафӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2018. – № 2 (10). – С. 29-37; Диноршоҳ А.М., Бабакулова Г.И. Мафҳум ва мавқеи ҳуқуқҳои шахсӣ дар низоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – № 2 (14). – С. 16-22.

Имомов³⁵, И.И. Саидзода³⁶, Ҷ. Саъдизода³⁷, Б.А. Сафарзода³⁸ ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий ҳамчун мавзуи таҳқиқи назариявӣ-ҳуқуқӣ ва соҳавӣ-ҳуқуқӣ предмети омӯзиши як қатор олимони хоричӣ низ қарор гирифтааст. Чунончи, А.Л. Анисимов³⁹, К.М. Арсланов⁴⁰, С.М. Воробьев⁴¹, Г.Г. Горшенков⁴², Д.Г. Дурнаикин⁴³, К.В. Капустянский⁴⁴, Н.В. Кузнецова⁴⁵, О.И. Осадчая⁴⁶, В.С. Романов⁴⁷, В.В. Рябин⁴⁸, Е.В. Смирнская⁴⁹, И.А. Сухаревский⁵⁰, Л.Р. Сюкиййен⁵¹, Г.Х. Шафикова⁵², А.М. Эрделевский⁵³ ва дигарон.

³⁵ Имомов А.И., Диноршоев А.М. Некоторые дискуссионные вопросы о методах конституционно-правового регулирования // Правовая жизнь. – 2019. – № 3 (27). – С. 63-69; Имомов А.И., Бойназарова Ш.С. Вазии ҳуқуқи инсон ва шахравнд ва сохибхитиёри давлатӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2021. – № 1 (33). – С. 34-45.

³⁶ Саидзода И.И., Давлятов С.Х. Нақши санадҳои байналмилалӣ дар барҳам додани шиканча // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 3 (19). – С. 142-151; Саидзода И.И., Зиёвадинов И.И., Раҳимов Р.Р. Истифодаи шиканча ва ҳагарҳои он // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 2 (18). – С. 62-71.

³⁷ Саъдизода Ҷ. Фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун қафолати давлатии таъмини ҳуқуқи озодихоии инсон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2013. – № 3/7-2. – С.51-54; Саъдизода Ҷ. Фарҳанги ҳуқуқи инсон зери таъсири ислом ва дугунагӣ дар андешаҳо // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 2 (26). – С. 32-44.

³⁸ Сафарзода Б.А. Влияние международных стандартов по правам человека на национальное законодательство республики таджикистан // Государствоведение и права человека. – 2018. – № 1 (09). – С. 5-9; Сафарзода Б.А. Закрепление основных прав и свобод человека и гражданина в Конституции Республики Таджикистан и их соотношение с международными стандартами // Правовая жизнь. – 2019. – № 1 (25). – С. 14-26; Сафарзода Б.А., Бухориева С.М. Сравнительно-правовой анализ закрепления международных стандартов в области защиты прав женщин в законодательстве Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2020. – № 1 (29). – С. 55-73.

³⁹ Ниг.: Анисимов А.Л. Актуальные вопросы гражданско-правовой защиты чести, достоинства и деловой репутации в РФ (теория и практика): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 173 с.

⁴⁰ Ниг.: Арсланов К.М. Функции правового института возмещения морального вреда при посягательстве на честь, достоинство, деловую репутацию и сферу частной жизни гражданина по законодательству России и Германии: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1999. – 211 с.

⁴¹ Ниг.: Воробьев С.М. Моральный вред как одно из последствий преступного деяния: дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 2003. – 199 с.; Воробьев С.М. Эволюция института компенсации морального вреда в российском праве: теоретико-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Москва, 2014. – 535 с.

⁴² Ниг.: Горшенков Г.Г. Моральный вред и его компенсация по Российскому законодательству: дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 1996. – 165 с.

⁴³ Ниг.: Дурнаикин Д.Г. Теоретико-правовые основы защиты личных неимущественных прав Российских граждан: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 218 с.

⁴⁴ Ниг.: Капустянский К.В. Правовые основы компенсации морального вреда: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 187 с.

⁴⁵ Ниг.: Кузнецова Н.В. Проблемы компенсации морального вреда в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 1997. – 174 с.

⁴⁶ Ниг.: Осадчая О.И. Особенности конституционно-правовой защиты прав человека от последствий причинения морального вреда в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 203 с.

⁴⁷ Ниг.: Романов В.С. Моральный вред как институт гражданского права: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 129 с.

Бояд тазақкур дод, ки саҳми олимони ватанӣ дар таҳқиқи масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий бузург аст. Бо вучуди ин, ҷанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий ҳамчун мавзӯи муқаммалӣ диссертатсионӣ таҳқиқ нагардидааст. Дар илми ҳуқуқшиносии ҶТ то имрӯз таҳқиқоти бунёдӣ дар ин самт гузаронида нашудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ҷ мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти мазкур мувофиқи нақшаҳои мавзӯҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон «Проблемаҳои назариявии ташаккули низоми ҳуқуқии ҶТ дар замони муосир барои солҳои 2016-2020» ва «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқии ҶТ дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ барои солҳои 2021-2025» ба роҳ монда шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсия таҳқиқи маҷмӯӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, назариявӣ-ҳуқуқӣ ва низомноки масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий, мавқеи ҳуқуқ ва неъматҳои маънавий дар низоми ҳуқуқҳои инсон, масъалаҳои танзимнамоӣ, амалисозӣ ва ҳифзи ҳуқуқ ва неъматҳои маънавий аз зарари маънавий, муайян намудани тарзу усулҳои барқарорсозӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасии илмии **вазифаҳои зерин зарур мебошанд:**

- таҳқиқи ташаккул ва инкишофи меъёрҳо ва муқаррарот оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий дар низоми ҳуқуқи инсон зардуштӣ;
- омӯзиши инкишофи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ ва махсусиятҳои он;
- баррасии инкишофи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий дар низоми ҳуқуқи шӯравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол;
- омӯзиши назариявии мафҳум, намудҳо ва унсурҳои зарари маънавий;
- таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий;
- муайян намудани тарзу усулҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий;

⁴⁸ Ниг.: Рябин В.В. Защита неимущественных прав личности посредством компенсации морального вреда: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 210 с.

⁴⁹ Ниг.: Смирнская Е.В. Компенсация морального вреда как деликтное обязательство: дис... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – 160 с.

⁵⁰ Ниг.: Сухаревский И.А. Компенсация морального вреда в уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2003. – 173 с.

⁵¹ Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики. отв. ред. В.А. Туманов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.; Сюкияйнен Л.Р. Шарият и мусульманско-правовая культура. – М.: Ин-т государства и права РАН, 1997. – 48 с.

⁵² Ниг.: Шафикова Г.Х. Компенсация морального вреда, причиненного работнику: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2000. – 189 с.

⁵³ Ниг.: Эрделевский А.М. Проблемы компенсации за причинение страданий в Российском и зарубежном праве: дис... д-ра. юрид. наук. – М., 2000. – 350 с.

– таҳқиқи ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертациониро таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқоти диссертациониро махсусиятҳои хоси ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муносири Тоҷикистон ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ба мавзӯи таҳқиқот асосҳои методологӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ва механизми барқарорсозии он тибқи қонунгузорию амалкунандаи ҚТ дохил мешаванд.

Марҳила, мақом ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертационӣ фароғири чор марҳилаи инкишофи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ мебошад: 1) ташаккули ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи зардуштӣ; 2) инкишофи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи мусулмонӣ ва махсусияти он; 3) инкишофи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи шӯравӣ; 4) рушди ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол.

Диссертатсияи мазкур дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст. Давраи таҳқиқоти диссертационӣ солҳои 2020-2022-ро фаро мегирад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Асоси назариявӣ диссертатсияро сарчашмаҳои таърихӣ ҳуқуқ, ғояҳо ва андешаҳои намоёндоғони афкори сиёсӣ ҳуқуқӣ, арзишҳои умумибашарӣ, осори олимони ватанию хоричӣ, ки ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз зарари маънавӣ бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд. Дар таҳияи диссертатсияи мазкур муаллиф ба осори илмӣ У.А. Азиззода, Г.С. Азизкулова, А.Л. Анисимов, К.М. Арсланов, Н.И. Бобоева, И.Х. Бобочонзода, Э.Б. Буризода, С.М. Воробев, Б.С. Гадов, Г.Г. Горшенков, А.М. Диноршоҳ, Д.Г. Дурнаикин, З.Х. Зокирзода, А.И. Имомов, Ш.Ф. Исқандаров, К.В. Капустянский, Н.В. Кузнецова, Ш.М. Менглиев, П.З. Мирзоев, Р.В. Мирбобоева, Э.С. Насриддинзода, В.А. Ойгензихт, О.И. Осадчая, Д.С. Раҳмон, В.С. Романов, В.В. Рябин, Б.А. Сафарзода, И.И. Саидзода, Ҷ. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода, Е.В. Смирнская, И.А. Сухаревский, Л.Р. Сюкияйнен, Ш.Т. Тағойназаров, Ф.Т. Тоҳиров, А.Ф. Холлиқзода, Р.Ш. Шарофзода, Ф.М. Шоев, Ш.Ш. Шосаидзода, А.М. Эрделевский ва дигарон таъя кардааст.

Асосҳои методологӣ таҳқиқот. Асосҳои методологӣ таҳқиқоти диссертациониро усулҳои умумиилмӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, усулҳои диалектика, мантиқӣ-забонӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ дар диссертатсия бештар истифода гардидаанд.

Ташаккул ва инкишофи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ аз аҳди қадим то замони муосир ба воситаи усули диалектика мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Усули мазкур имконият дод, ки воқеияти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар ҳар як низомии

таърихӣ-ҳуқукии Тоҷикистон таҳлил карда шавад. Бо истифода аз усули диалектика мо тавонистем, ки пайдоишу инкишофи ҳуқуқ ва неъматҳои ғайримодии инсонро дар ҳар як давраи таърихӣ муайян намоем. Усули мазкур дар зербобҳои боби якум бештар истифода шудааст. Усули мантиқӣ-забонӣ дар таҳлил ва пешниҳоди дурусти истилоҳ, мафҳумҳо ва ибораҳои ҳуқукии дар таҳқиқоти диссертатсионӣ истифодагардида, мусоидат намудааст. Дар заминаи усули мазкур истифодаи яхела ва дурусти истилоҳ, мафҳумҳо ва ибораҳои ҳуқуқӣ аз назари мантиқӣ ва забонӣ пешниҳод гардидаанд. Эҷод ва масъалагузориҳо дар ҳар як зербоб бо назардошти қонунҳои мантиқӣ ва забонӣ ба роҳ монда шудаанд. Усули мазкур махсусан дар зербоби якуми ва чоруми боби дуюм ба таври васеъ истифода гардидааст.

Бо истифода аз усули омӯрӣ зимни таҳқиқи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар мисоли тухмат, таҳқир ва ба худкушӣ расонидан аз натиҷаҳои омӯрӣ истифода гардидааст. Усули мазкур дар зербоби чоруми боби дуюм истифода гардидааст. Дар заминаи усули шаклӣ-ҳуқуқӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ҳамчун падидаи сирф ҳуқуқӣ баррасӣ гардида, мафҳуми зарари маънавӣ, унсурҳои таркибии он, мафҳумҳои тухмат, таҳқир ва асосҳои криминализатсия қардани онҳо муайян карда шудааст. Усули мазкур дар зербобҳои боби дуюм ба таври васеъ истифода гардидааст. Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузориҳои ҚТ, санадҳои меъёри-ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар бахши ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ омӯхта шуда, шабоҳат ва тафовут миёни онҳо муайян гардидааст. Усули мазкур дар зербоби дуюм ва чоруми боби дуюм бештар истифода шудааст. Бо истифода аз усули таърихӣ-ҳуқуқӣ масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ мавриди таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқӣ қарор дода шуда, муайян гардид, ки ҳуқуқ ва неъматҳои ғайримодии инсон ба мисли ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, ному, номи нек ва ғ. ҳанӯз дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ дар сарзамини тоҷикон бо сарчашмаҳои динию ҳуқуқӣ муқаррар шуда буданд. Ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ, махсусан аз тухмат, таҳқир ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар сарзамини тоҷикон ҳифз мегардиданд ва марҳила ба марҳила ташаккул ёфтаанд. Усули мазкур дар зербобҳои боби якум ба таври васеъ истифода гардидааст. Усулҳои мазкур дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд то таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамачониба, пурра ва объективона гузаронида шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо наоянд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Диссертатсия ба Конститутсияи ҚТ, қонунгузориҳои ҷиноятӣ, граждонӣ, муҳофизатӣ граждонӣ, муҳофизатӣ ҷиноятӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ асос ёфтааст. Дар диссертатсияи мазкур сарчашмаҳои динӣ-ҳуқуқии даврони зардуштӣ ва мусулмонӣ, қонунгузориҳои замони шӯравӣ, қонунгузориҳои муосири Тоҷикистон, қонунгузориҳои давлатҳои хориҷӣ ва санадҳои байналмилалӣ васеъ истифода шудаанд. Ҳамзамон, қонунгузориҳои баъзе кишварҳои хориҷӣ, ҳалномаҳои судӣ ва омори солонии вазорату идораҳо ва дигар мақомоти давлатӣ ҳамчун заминаи эмпирикии рисола хизмат намуданд.

Навгонии илмий таҳқиқот. Навгонии илмий диссертатсия дар мақсаду ва зифаҳои таҳқиқот, омӯзиши таҷрибаи ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтағбиқозии гузаштаи халқи тоҷик, таҳқиқи чараҳои меросият дар инкишофи ҳуқуқи Тоҷикистон ва истифодаи он дар замони муосир, тақмили қонунгузории кишвар, ташкили механизми дурусти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ифода меёбад. Навгонии таҳқиқоти мазкур ҳамзамон дар он ифода меёбад, ки аввалин таҳқиқоти комплексӣ оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ бо назардошти низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муосири Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Аввалин маротиба дар сатҳи таҳқиқоти маҷмӯӣ таҳлили таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ, этимологияи мафҳум ва пайдоиши фаҳмиши ҳуқуқии категорияҳои «ҳифзи ҳуқуқи инсон», «ҳуқуқ ва неъматҳои маънавӣ», «зарари маънавӣ», «азоби ҷисмонӣ» ва «азоби равоӣ» гузаронида шуд, ки дар асоси он мавқеи шахсии муаллиф оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ба вуҷуд омадааст. Нуктаҳои илмӣ диссертатсия, ки ба ҳимоя пешниҳод мегарданд, навгонии таҳқиқоти диссертатсионӣ ва натиҷаҳои ҳалли вазифаҳои гузашташударо инъикос менамоянд, ки онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

–Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ ташаккул ва инкишофи меъёрҳо ва муқаррарот оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи зардуштӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, сатҳ ва дараҷаи эътироф ва ҳифзи ҳуқуқ ва неъматҳои маънавии инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқии мазкур муайян гардид;

–Инкишофи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи муслмонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, махусиятҳои амалишавии он дар сарзамини тоҷикон муайян карда шуданд;

–Чараҳои инкишофи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи шӯравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиклол баррасӣ гардида, сатҳи танзими ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии он тибқи қонунгузории мазкур нишон дода шуд;

–Мафҳуми зарари маънавӣ пешниҳод гардида, навъҳо ва унсурҳои он муайян карда шудаанд;

–Қонунгузории миллӣ ва санадҳои байналмилалӣ мавриди таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қарор дода шуда, ҷиҳати муқаммалсозии қонунгузории миллӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ тақлифу пешниҳодҳои илман асоснок ироа гардидаанд;

–Тарзу усулҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ таҳлил гардида, шаклҳои ҷуброн намудани зарари маънавӣ ҳамчун тарзи маъмули ҳифзи ҳуқуқи инсон муайян шуда, ҳамчун навъи ҷазои ҷиноятӣ эътироф намудани он мувофиқи мақсад доништа шуд;

–Ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди қонунгузории ҚТ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ таҳқиқ гардида, вобаста ба дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ кирдорҳои тухмат ва таҳқир, оид ба криминализатсия намудани онҳо пешниҳодҳои асоснок карда шуданд.

Нуктаҳои илми ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгонии илмии таҳқиқот бо **нуктаҳои илми** зерин, ки ба ҳимоя пешкаш карда мешаванд, собит мегардад:

1. Низоми ҳуқуқи зардуштӣ ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, обрӯю эътибор, номи нек ва дигар неъматҳои ғайримоддӣ инсонро мавриди ҳифз қарор дода буд. Дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ мафҳумҳои тухмат, таҳқир, дурӯғ, иҷро накардани масъулият ва дигар амалҳои ба он монандро дар шакл ва фаҳмиши мувофиқ ба таълимоти худ истифода кардааст. Ин далели он аст, ки амалҳои зараровар ва гунаҳкорунаи зикршуда ҳанӯз аз даврони амали ҳуқуқи зардуштӣ ҳамчун кирдорҳои манъшуда ва муҳолиф ба фарҳангу таълимоти зардуштӣ эътироф гардида, ҳамчун манбаи зарари маънавӣ доништа мешуданд. Меъёрҳои динӣ, одатӣ ва баъдан қонунгузори дар он замон амалкунанда инсон ва манфиатҳои ӯро ҳамчун арзиши олий доништа, дар сарчашмаҳои динӣ-фалсафӣ ва ҳуқуқӣ онҳоро бо тарзу усули хос ҳифз менамуданд.

2. Инкишофи меъёрҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ хусусиятҳои худро дошт. Низоми ҳуқуқи мусулмонӣ кирдорҳои зиёдеро ҳамчун амали гунаҳкоруна эътироф менамуд, вале дар ин миён тухмат ва таҳқирро ҳамчун кирдори махсуси зараровар ба шаъну шараф, номус, номи нек ва дигар неъматҳои ғайримоддӣ инсон зараровар доништа, роҳҳои махсуси ҳифзи онҳоро низ роҳандозӣ намудааст. Низоми ҳуқуқи мусулмонӣ инсон ва манфиатҳои ӯро ҳамчун арзиши олитарин офаридаи Худованд доништа, барои расонидани ҳама гуна зарар, махсусан ба шаъну шараф, номус, номи неки ӯ ҷавобгарӣ ва чораҳои муайяно пешбинӣ намудааст.

3. Махсусиятҳои муҳимми низоми ҳуқуқи шӯравӣ дар он ифода меёбад, ки дар таърихи ҳуқуқи инсон бори нахуст ба таври равшан муҳимтарин неъматҳои маънавии инсон, ба монанди ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, номус, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ, эътибори қорӣ ва монанди инҳо дар қонунгузорӣ инъикоси расмӣ пайдо намуда, роҳу воситаҳои муосири ҳифз намудан ва барқарор кардани онҳо мустақкам карда шуданд. Низоми ҳуқуқи шӯравӣ баҳри ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ меъёрҳои дақиқи ҳифзкунандаро пешбинӣ намуда, қисме аз ин кирдорҳоро ба сифати кирдори ҷиноятӣ эътироф карда, дар қонунгузорӣ ҷавобгарии хосро муқаррар намуд.

4. Зарари маънавӣ чунин намуди зарари ба шахс расидаеро меноманд, ки дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқҳои ғайримоддӣ ва паст задани неъматҳои маънавии инсон, ки аз лаҳзаи таваллуд ва ё аз рӯйи қонун ба ӯ тааллуқ доранд, ба вучуд омада, шахсро гирифтори азоби ҷисмонӣ ва равонӣ мегардонад. Ҳамзамон, мо ба мафҳуми дар Қарори Пленуми Суди Олии Федератсияи Россия «Дар бораи истифодаи баъзе аз масъалаҳои қонунгузорӣ доир ба ҷуброни зарари маънавӣ» аз 20 ноябри соли 1994, № 10 пешбинигардида мувофиқ мебошем.

Унсурҳои зарари маънавино чунин тасниф намудан мумкин аст:

1) унсурҳои равонӣ – таҳаммулпазирӣ (азсаргузаронӣ), ғаму андӯх, тарс, ҳаяҷону изтироб, шарму хичолат, ғазабнокӣ, рӯҳафтодагӣ, танҳои, ноумедӣ, ранҷ, зарбаи рӯҳӣ, вайроншавиҳои равонӣ ва ғ.;

2) унсурҳои ҷисмонӣ – дард, сарчархзанӣ, чароҳат, дилбехазурӣ, табларза, харораги баланд, хориш, сӯзиш, хунравӣ, нафастангӣ, сироятёбӣ, беморҳои гуногун ва ғ.;

3) унсурҳои иловагӣ – аз даст додани қор, аз даст додани саломатӣ, аз даст додани шахсони наздик, мавҷуд набудани имконияти озодонаи фаъолият дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғ.

5. Зарур аст, ки дар қонунгузори кишвар меъёрҳо барои муайян намудани унсурҳои зарари маънавий пешбинӣ карда шаванд, зеро унсурҳои зарари маънавий дар муайяннамоии зарар нақши ҳалқунанда доранд. Ҳамзамон, мафҳум ва ибораҳои «азоб кашидан», «азоби ҷисмонӣ» ва «азоби равонӣ», ки хусусияти ҳуқуқӣ доранд, дар қонунгузори амалқунандаи ҚТ ҷой надоранд. Ҳатто қирдорҳои зиддиҳуқуқие, ки ба ҷамъият хавфнокӣ зиёд доранд, аз доираи ҳифзнамоии қонунгузорӣ берун мондаанд. Ба монанди ҳифзи шаъну шарафи инсон аз тухмат ва таҳқир, тарзҳои хоси ҷуброни зарари маънавий ва монанди инҳо. Инчунин, дар қонунгузори кишвар истилоҳоти зарар, зиён, ҷуброн, талофӣ ва зарари маънавий ба таври омехта ва дар баъзе мавридҳо муҳолиф пешбинӣ шудаанд. Бинобар ин, зарур аст, ки дар қонунгузори кишвар (Кодекси граждании ҚТ, Кодекси ҷиноятӣ ҚТ, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ, Кодекси меҳнатии ҚТ истилоҳот ва ибораҳои мавриди назар дуруст ва яқхела истифода карда шаванд.

6. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий вобаста ба намудҳои зарар чунин мебошанд:

1) зарари молумулкӣ (эътирофи ҳуқуқ; рӯёнидани товони зарар ва барқарор кардани он дар шакли асл);

2) зарари ғайримолумулкӣ (эътирофи ҳуқуқ; барқарор намудани вазъе, ки то вайрон гардидани ҳуқуқ ҷой дошт ва пешгирӣ намудани амалҳое, ки ҳуқуқро вайрон мекунад ё барои вайрон кардани он таҳдид менамоянд; безъятибор дониستاني аҳдҳои мавриди баҳс ва истифодаи оқибатҳои безъятибор дониستاني он, истифодаи оқибатҳои безъятибор дониستاني аҳдҳои безъятибор; безъятибор дониستاني санади мақоми давлатӣ ё мақоми ҳокимияти маҳаллӣ; аз ҷониби суд татбиқ нагардидани санади муҳолифи қонун қабулнамуодаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ; бо роҳҳои дигари пешбини-намудаи қонун, масалан, тавассути интишори раддия (ҳифзи шаъну шараф ва эътибори қорӣ м. 174 ҚТ ва ғ.);

3) зарари маънавий: зарари ҷисмонӣ (ҷуброни хароҷотҳои табобат ва барқарор кардани саломатии шахс); зарари равонӣ (бахшиши оммавӣ пурсидан аз ҷабрдида, барқароркунии ҳолати равонии ҷабрдида бо ёрии равондармон ва равонпизишк бо истифода аз усулҳои равонӣ).

7. Таҳлили назариявӣ-ҳуқуқии мафҳум ва фаҳмишҳои ҳуқуқвайронкунии дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий қисмати дигари таҳқиқотро ташкил менамояд. Махсусан чунин фаҳмиши тухмат ва таҳқирро қайд кардан мумкин аст. «Тухмат – ин қасдан паҳн кардани маълумоти бардурӯғ мебошад, ки шаъну шарафи инсонро паст зада, ба обрӯи ӯ доғ меоварад ва шахсро дучори азоби равонӣ мегардонад». «Таҳқир – ин қасдан паст задани шаъну шараф ва

обрӯю эътибори шахс дар шакли кабеҳ мебошад, ки дар натиҷа шахсро дучори азоби равонӣ мегардонад». Қойғир намудани мафҳумҳои пешниҳодгардидаи «туҳмат» ва «таҳқир» метавонад нуқсони дар қонунгузори амалкунандаи кишвар ҷойдоштаро баргараф созад.

Тавсияҳои амалии зеринро, ки дар натиҷаи анҷом додани таҳқиқоти диссертатсионӣ коркард шудаанд, пешниҳод менамоем:

1. Дар муқаррароти умумии қонунгузори амалкунандаи ҚТ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ, махсусан КГ ҚТ – м. 171 ё 174, КЧ ҚТ – м. 85¹ (аслан дар санадҳои мазкур бояд як модда барои мафҳумҳои асосӣ ҷудо карда шавад), КМ ҚТ – м. 1, КМЧ ҚТ – м. 6) мафҳумҳои зарари маънавӣ, азоби ҷисмонӣ, азоби равонӣ, ҷуброни зарари маънавӣ, унсурҳои зарари маънавӣ, туҳмат ва таҳқир дар шакле, ки дар тавсияҳои назариявӣ оварда шудаанд, пешбинӣ карда шаванд.

2. Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 23-юми декабри соли 2011, № 7 «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузори оид ба ҳифзи шаъну шараф ва эътибори қонини шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ» тақмил дода шуда, дар санади мазкур номгӯи неъматҳои ғайримоддӣ, ки дар натиҷаи поймол кардани онҳо ба шахс зарари маънавӣ мерасад, мафҳуми зарари маънавӣ, унсурҳои зарари маънавӣ, мафҳумҳои азоби ҷисмонӣ, азоби равонӣ, туҳмат ва таҳқир дар шакле, ки дар тавсияҳои назариявӣ оварда шудаанд, муқаррар карда шаванд.

3. Ҷиҳати қонеъгардонии рӯҳии ҷабрдида ва кам кардани азоби равонии ӯ дар м. 12-и КГ ҚТ «ба равондармонӣ фаро гирифтани ҷабрдида» ҳамчун қораҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ муқаррар карда шавад. Ҳамзамон, барои боз ҳам натиҷабахш гардидани ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ метавон тачрибаи самараноки дар замони амали низоми ҳуқуқи шӯравӣ мавҷудбударо оид ба узрпурии оммавӣ истифода намуда, онро ҳамчун навъи ҷазои иловагии ҷиноятӣ дар м. 47-и КЧ ҚТ «узрпурии оммавӣ» ворид намуд.

4. Қонуни ҚТ «Дар бораи расонидани ёрии равонӣ ба аҳоли дар ҚТ» қабул карда шуда, дар он мафҳумҳои асосӣ, вайроншавиҳои равонӣ (асабоният, рӯҳафтодагӣ, ташвишу изтироб ва ғ.), сабабҳои пайдоиш ва механизми баргараф намудани онҳо муқаррар карда шаванд.

5. Дар м. 47-и КЧ ҚТ «Ҷуброни зарари маънавӣ» барои туҳмат, таҳқир ва дигар қирдорҳои ҷиноятӣ, ҳамчун намуди ҷазои иловагии ҷиноятӣ ворид карда шуда, раванди ҷубронсозии зарари маънавӣ на дар мувофиқи граҷданӣ, балки дар мувофиқи ҷиноятӣ гузаронида шавад.

6. Туҳмат дар м. 135-и КЧ ҚТ дар шакли зайл барқарор карда шавад:

1) Туҳмат, яъне қасдан паҳн кардани маълумоти бардурӯғ, ки шаъну эътибори шахси дигарро паст мезанад ва ба номи некаш доғ меорад,

- бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

2) Туҳмат бо истифодаи матбуот, дигар ВАО ё шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла шабакаи Интернет ва ё ба доираи номуайяни шахсон,

- бо ҷарима ба андозаи аз як то се ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

3) Тухмат бо истифода аз вазъияти хизмати худ ё нисбати шахсе, ки гирифтори бемории барои дигарон хатарнок мебошад,

- бо ҷарима ба андозаи аз се то панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз панҷ то ҳашт сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то ҳашт сол ҷазо дода мешавад.

4) Тухмат бо айбдоркунии шахс дар содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ ва ё ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин,

- бо ҷарима ба андозаи аз панҷ то ҳашт ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз ҳашт то даҳ сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ҳашт то дувоздаҳ сол ҷазо дода мешавад.

7. Таҳқир дар м. 136-и ҚЧ ҚТ дар шакли зайл барқарор карда шавад:

1) Таҳқир, яъне беадабона, бо лафзи қабех паст задани шаъну эътибори шахси дигар,

- бо ҷарима ба андозаи аз дусад то панҷсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

2) Таҳқир бо истифодаи матбуот, дигар ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла шабакаи Интернет ва ё ба доираи номуайяни шахсон,

- бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то ҳаштсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки хулосаҳо ва пешниҳодҳои дар натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ бадастомада мумкин аст барои ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ истифода карда шаванд.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки хулоса ва тақлифу пешниҳодҳои дар он манзургардида метавонанд барои ҳалли як қатор масъалаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бахшида шудаанд, мусоидат намоянд. Истифодаи маводи диссертатсия дар таҳлилу хулосабарории мавзӯҳои назариявӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва соҳавӣ-ҳуқуқӣ маълумотҳо ва маводҳои нави илмиро пешниҳод менамояд. Хулоса ва пешниҳодҳои дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба институти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ, роҳҳо ва механизмҳои ҳифз намудани он бадастомада мумкин аст дар ҳалли як қатор мушкилоти дар илмҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи гражданин, соҳаҳои мурофиавӣ-ҳуқуқӣ ва умуман илми ҳуқуқшиносӣ мавҷудбуда, истифода гарданд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ҷиҳати тақмили қонунгузори кишвар метавон хулосаву пешниҳодҳои таҳқиқотро вобаста ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ истифода бурд. Хулосаву пешниҳодҳои таҳқиқот барои амалияи

хуқуктабқиқозӣ чихаги ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ аҳаммияти калон доранд.

Ҳамзамон, муқаррароти асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд дар омода намудани адабиёти таълимӣ ва таълимӣ-методӣ, инчунин чараёни таълими фанҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ, таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи конститутсионӣ, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ғ. истифода бурда шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ оид ба паҳлӯҳои муҳталифи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ, таҳлили натиҷаҳо ва ҳулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, андешаҳо ва тавсияҳои назариявӣ амалии муаллиф, нуқтаҳои илмии таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории миллий бо қонунгузории кишварҳои хориҷӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ, таҳқиқи ҳолати кунунӣ, дурнамо ва роҳҳои тақмили қонунгузории кишвар оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ асос меёбад.

Мутобиқаи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дарачаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи навгонии илмии таҳқиқоти диссертатсия, нуқтаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ асоснок карда мешавад. Ҳамзамон, масъалагузорӣ ва сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳанд. Ғайр аз ин, муаллиф дар таҳқиқоти диссертатсионӣ доир ба ҳалли масъалаҳо вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар илмҳои соҳавӣ ва қонунгузории кишвар навгонии назаррасро пешниҳод намудааст.

Тасвӣ ба амалсозии натиҷаҳои таҳқиқот. Рисола дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, борҳо дар ҷаласаҳои кафедраи номбурда муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Муҳимтарин натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли пешниҳоди маърузаҳо дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ зерин мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд:

а) байналмилалӣ:

–«Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи байналмилалӣ ва фаъолияти иқтисоди беруна», маъруза дар мавзӯи «Танзими байналмилалӣ-ҳуқуқии неъматҳои ғайримодии инсон» (Владимир, соли 2020);

–«Таҳқиқоти муосир ҳамчун омилҳои рушди иқтисод ва соҳаҳои иҷтимоӣ», маъруза дар мавзӯи «Ҷаброни зарари маънавӣ ҳамчун воситаи ҳифзи ҳуқуқи инсон» (Петрозаводск, соли 2022);

—«Муттаҳидсозии захираҳои зеҳнӣ ҳамчун омилҳои рушди таҳқиқоти мӯсоир», маъруза дар мавзӯи «Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ мутобики қонунгузории ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон» (Петрозаводск, соли 2022);

—«Иқтисод ва ҳуқуқ. Вазъияти қунунӣ ва дурнамои ташаккул», маъруза дар мавзӯи «Оид ба масъалаи ҳифзи шаъну шарафи инсон аз тухмат ва таҳқир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Петрозаводск, соли 2022);

б) ҷумҳуриявӣ:

—«Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар ҚТ», маъруза дар мавзӯи «Ҳифзи ҳуқуқи занон аз зарари маънавӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон» (Душанбе, соли 2020);

—Конференсияи илмӣ-назариявии устодон, қормандон ва донишҷӯён бахшида ба «30 – солагии Истиқлолияти давлатии ҚТ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)», маъруза дар мавзӯи «Мафҳуми зарари маънавӣ: таҳлили назаривӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ» (Рашт, соли 2021);

—Конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагрии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2020 ва вазифаҳои қорҳои соли 2021, бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии ҚТ ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ» (солҳои 2020-2040) маъруза дар мавзӯи «Ҳифзи ҳаёти ҳусусӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муосири Тоҷикистон» (Қӯлоб, соли 2021);

—«Истиқлолият ганҷи бебаҳост», маъруза дар мавзӯи «Нақши Истиқлолияти давлатии ҚТ дар танзим ва ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ» (Рашт, соли 2021);

—«Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ», маъруза дар мавзӯи «Ҳифзи шаъну шарафи инсон аз тухмат ва таҳқир дар ҚТ» (Душанбе, соли 2021);

—«Асосҳои таҳқими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва ҳатарҳои иттилоотӣ», маъруза дар мавзӯи «Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар қонунгузории миллӣ ва санадҳои байналмилалӣ» (Душанбе, соли 2022);

—Конференсияи илмӣ-назариявии устодон, қормандон ва донишҷӯён бахшида ба 25-солагии Ваҳдати миллӣ ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)», маъруза дар мавзӯи «Оқибатҳои зарари маънавӣ» (Рашт, соли 2022).

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвонҷӯ 3 монография, 37 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 14 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ ва 23 мақола дар маҷаллаҳои дигар ба нашр расонидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, ду боб, ҳафт зербоб, ҳулоса, тасияҳо ва номгӯи адабиёт (маъхазҳо) иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 202 саҳифаро ташкил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ (ФИШУРДА)

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқот асоснок карда шуда, сағхи омӯзиш, мақсад, вазифаи таҳқиқот, асосҳои методологии таҳқиқот, навгонии илмӣ таҳқиқот ва нуқтаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ амалии таҳқиқот, тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия баён карда шудааст.

Боби якуми диссертатсия «**Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон**» ном гирифта, аз се зербоб иборат мебошад.

Зербоби якуми боби якум – «**Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи зардуштӣ**» ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки Авесто доираи ҳуқуқҳои шахсии маънавии инсонро дар худ муқаррар карда, бо ин восита, ҳам эътирофномаӣ ва ҳам ҳифзнамоии инсон ва ҳуқуқҳои озодии ӯро, махсусан аз зарари маънавӣ ба роҳ мондааст. Сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ инсонро ҳамчун муъҷизаи марказии олам эътироф намуда, ҳамеша дар боби ҳурмати эътироми ҳаққи инсон, волоияти мақоми ӯ дар ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва озодии шахсии ӯ қайд намудаанд.

Ба андешаи муаллиф, низомии ҳуқуқи зардуштӣ ҳуқуқ ба моликият, ба шаъну шараф, тозагии оила, обрӯю эътибор, шаъну шараф, муқаддасоти динӣ, одати анъанаҳои мардумӣ ва муҳити зистро дар сарчашмаҳои ҳуқуқии худ ҳамачониба ҳифз намуда, дуздӣ, зино, дурӯғ, тухмат ва ҳақоратро ҳамчун кирдорҳои расонандаи зарари маънавӣ дониста, барои содир намудани чунин кирдорҳои ҷазоҳои вазнин муқаррар намуда буд.

Муаллиф ибраз менамояд, ки низомии ҳуқуқи зардуштӣ неъматҳои маънавию ро, ба монанди шаъну шараф, обрӯю эътибор, номи нек, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ, ки инсон ба онҳо ҳуқуқи ҷудонопазир дорад, ҳифз менамуд. Тавре аз таҳлили масъала бармеояд, низомии ҳуқуқи зардуштӣ мафҳумҳои «тухмат» ва «таҳқир»-ро дар шакли имрӯзаи онҳо истифода кардааст. Ин далели он аст, ки тухмат ва таҳқир ҳанӯз аз даврони амали ҳуқуқи зардуштӣ ҳамчун кирдорҳои вазнини ҷиноятӣ ва вайронкунандаи ҳуқуқи инсон эътироф гардида буданд.

Ба андешаи муаллифи диссертатсия, низомии ҳуқуқи зардуштӣ инсон, ҳаёт ва саломатӣ, қадру қимат, обрӯю эътибор ва номи неки ӯро ҳамчун неъматҳои олитарини офаридаи табиату Худованд дониста, ҳифзи онро тавассути тамоми роҳи воситаҳои меъёрӣ ба роҳ монда буд. Низомии ҳуқуқи зардуштӣ, ки низомии хусусияти динидошта ба ҳисоб мерафт ва сарчашмаи асосии онро меъёрҳои дини зардуштӣ ташкил медоданд, нисбати шахси гунаҳкор дар кирдори мангардида, дар баробари муҷозоти дунёӣ ҷазои баъди маргро низ пешбинӣ менамуд.

Зербоби дуюми боби якум – «**Махсусиятҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низомии ҳуқуқи мусулмонӣ**» ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот қайд менамояд, ки зиёда аз навад дарсади аҳолии Тоҷикистонро пайравони дини ислом ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, омӯзиши ҳуқуқ ва фарҳанги мусулмонӣ дорои аҳаммияти махсус буда, ба рушди муносибатҳои ахлоқӣ, динӣ ва ҳуқуқии халқи тоҷик таъсири калон мегузорад. Низомии

ҳукуки мусулмонӣ ба ҳама ҷанбаҳои ҳаёти инсон, ҳукуку озодиҳои ӯ диққати ҷиддӣ зоҳир намуда, дар асоси сарчашмаҳои ҳукуқӣ онҳоро эътироф, муқаррар ва ҳифз намудааст. Дар ин миён, махсусан ҳукуку озодиҳои маънавӣ, ба монанди ҳаёт, саломатӣ, кадрӣ қимат, обрӯю эътибор, номи нек, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ объектҳои махсусан ҳифзшавандаи ин низоми ҳукуқӣ доништа мешаванд.

Ба андешаи муаллиф, доираи кирдорҳои, ки метавонанд бевосита ба шахс зарари маънавӣ расонанд ин амалҳои манъшуда, ба монанди тухмат, таҳқир ва дурӯғ мебошанд. Низоми ҳукуки мусулмонӣ нисбат ба масъалаи тухмат таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, ин амалро яке аз кирдорҳои зишти инсон меҳисобад. Шахсро барои амали содир накардааш ва ё сухани нагуфтааш гунаҳгор намудан ва ё дар ҳаққи ӯ шаҳодати бардурӯғ додан, яке аз амалҳои мебошад, ки ҳукуки мусулмонӣ ҳамчун амалҳои гунаҳгори доништа, барои шахсоне, ки онро содир намудаанд ҷавобгарии муҳталиф пешбинӣ кардааст. Низоми ҳукуки мусулмонӣ дар масъалаи ҳифзи ҳукуки инсон аз зарари маънавӣ, ки дар натиҷаи тухмат расонида мешавад, нисбат ба дигар низомҳои ҳукуқӣ бартағрият дошта, инро аз ҷумлаи ғуноҳони вазнин медонад.

Муаллифи диссертатсия ибраз менамояд, ки доир ба муносибатҳои оилавие, ки дар натиҷаи онҳо эҳтимоли зарари маънавӣ расидан мавҷуд аст ва низоми ҳукуки мусулмонӣ онҳоро танзим ва ҳифз намудааст, масъалаи муносибат бо ҳамсар, худдорӣ намудан аз истифодаи зуроварӣ дар оила, маҳдуд намудани ҳукуқҳои молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ ҳамсар, маҳдуд намудани ҳукуқҳои имкониятҳои аъзоёни дигари оила ва ғайра ба шумор мераванд. Масъалаи дигаре, ки ба номус ва шаъну шарафи шахс таъсири манфӣ мерасонад ва асос барои рӯёнидани товони зарари маънавӣ мегардад содир намудани кирдори тачовуз ба номус ё зино мебошад, зеро дар натиҷаи ин кирдор на танҳо ба ҳуди зан, балки ба аҳли оилаи ӯ низ зарари маънавӣ мерасад.

Таҳлили мавзӯи нишон дод, ки ҳукуки мусулмонӣ озодиҳои ва ҳукуқҳои шахсии инсонро дар мадди аввал қарор дода, бештар ба масъалаи эътироф ва ҳифзи ҳукуқҳои шахсии маънавии инсон таваҷҷуҳ намудааст. Ҳамзамон, маълум гардид, ки меъёрҳои зиёди ҳукуки мусулмонӣ ба озодӣ, ба мақому мартабаи инсон, ба ҳаққи камбағалон, ятимон, ба мубориза алайҳи зӯроварӣ ва маҳкуми дигар ҷиноятҳо бахшида шудааст, ки онҳо сарчашмаи бавучудоии зарари маънавӣ мебошанд.

Зербоби сеюми боби якум – **«Инкишофи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи ҳукуки инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳукуки шӯравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиқлол»** ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора менамояд, ки инкишофи минбаъдаи низоми ҳукуки шӯравӣ ва васеъ гардидани меъёрҳои муносири ҳукуқӣ оид ба ҳимояи ҳукуку озодиҳои инсон, эътирофи ҳукуқ ва манфиатҳои қонунии инсон дар умум ва ҳифзи инсон аз зарари маънавӣ дар алоҳидагӣ ба давраи мазкури инкишофи давлат ва ҳукуки Тоҷикистон рост меояд. Санаи 30-юми декабри соли 1922 Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (минбаъд ИҶШС) ташкил гардида, то санаи 26-уми сентябри соли 1991

арзи ҳастӣ намуд. Давраи мазкур бо махсусиятҳои худ аз дигар давраҳои ташаккул ва инкишофи низоми ҳуқуқи Тоҷикистон фарқ менамояд.

Муаллиф қайд менамояд, ки Иттиҳоди Шӯравӣ то қабули Конститутсияи соли 1977 ба масъалаи ҳуқуқҳои фитрии инсон, ки ҳалалдор сохтани онҳо боиси зарари маънавии инсон мегарданд, тавачҷуҳи хосса накардааст. Масалан, соли 1929 Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон қабул гардид, ки дар таърихи Тоҷикистон нахустин санади конститутсионӣ ба ҳисоб меравад. Ин санад то андозае ҳуқуқу озодихои инсон ва шавҳрвандро мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор дод, вале дар он ба ҳуқуқҳои шахсӣ ва ҳаёти шахсии инсон тавачҷуҳ маҳдудтар буд. Дар шакли эълониявӣ низ ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ ва монанди инҳо дар санади мазкур муқаррар нашуда буданд. Инсон аз зарари маънавӣ ҳамон вақт мавриди ҳифз қарор мегирад, ки объектҳои бевоситаи ҳифзшавандаи ба он алоқаманд (дахлнопазирии шахсият, шаъну эътибор, ҳаёт, саломатӣ ва ғ.) дар Конститутсия ва дигар санадҳои ҳуқуқии муҳим эътироф шуда бошанд.

Соли 1977 Конститутсияи нави ИҶШС қабул карда шуд ва дар заминаи он соли 1978 Конститутсияи нави ҶШС Тоҷикистон қабул гардид. Ба андешаи диссертант, дар қабули ин санадҳои муҳимми давлати шӯравӣ нишондодҳои муҳимтарини санадҳои байналмилалӣ, таҷрибаи пешрафтаи ҳуқуқсоздони ва ҳуқуқтаъбиқсозии ҷаҳон ва бевоситаи давлати шӯравӣ ба инобат гирифта шудаанд. Махсусан таъмин ва танзими ҳуқуқи инсон дар сатҳи нисбатан пешрафта дар фарқият бо конститутсияҳои қаблӣ ба роҳ монда шуда буд. Ҳуқуқҳои номбурда, аз ҷумлаи ҳуқуқҳои ҷудонопазир ва муқаддаси инсон мебошанд, ки ҳалалдор намудани онҳо боиси зарари маънавӣ ба инсон мегарданд. Танзими васеи ин доираи ҳуқуқу озодихо дар санади олии ҳуқуқӣ – Конститутсия аз ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар Тоҷикистони шӯравӣ гувоҳӣ медиҳад.

Яке аз санадҳои муҳимме, ки дар он ба таври равшан ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ муқаррар гардида буд Кодекси ҷиноятии соли 1935 ба ҳисоб меравад. Санади мазкур ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, кирдорҳои ба инсон расонандаи зарари маънавиро ҳамчун кирдори ҷиноятӣ эътироф кардааст. Махсусан, тухмат ва таҳқир, ки яке аз кирдорҳои вазнини расонандаи зарари маънавӣ ба ҳисоб мераванд, ҳанӯз дар ҶШС Тоҷикистон ҳамчун кирдори ҷиноятӣ ҳисобида шуда, барои содир намудани онҳо ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар шуда буданд. Соли 1961 Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон аз нав қабул карда мешавад ва ин марҳилаи нав барои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ба ҳисоб мерафт. Кодекси мазкур дар м. 138 тухмат ва дар м. 139 ҳақоратро пешбинӣ намуда буд. Меъёрҳои мазкур оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ қадами нав ва бузург ба ҳисоб мерафтанд. Аммо, ҷавобгарӣ барои ҷунин кирдорҳо хеле сабук муайян шуда буд.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар солҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ новобаста аз он, ки дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон тағйиру иловаҳо ворид шуда бошанд ҳам, дар амал кишвар имконияти амалигардонии онҳоро надошт. Зеро нооромии вазъи муташаниҷи сиёсӣ ҷунин имконро намедод. Бо ҳамин тартиби

ноустувор низоми ҳуқуқи шӯравӣ то қабули Конститутсияи нав ва қонунгузории соҳавӣ дар Тоҷикистон амал кард. Дар натиҷа 6-уми ноябри соли 1994 Конститутсияи навини Тоҷикистони соҳибистиклол қабул карда шуда, дар партави он қонунгузории соҳавӣ - кодексо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шуда, низоми ҳуқуқи милли ташаккул ёфт, ки оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ қадами нав ва бузург ба ҳисоб мерафт.

Боби дууми диссертатсия – **«Мафҳум, асосҳои ҳуқуқӣ ва тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ»** ном гирифта, аз чор зербоб иборат мебошад.

Зербоби якуми боби дуум – **«Мафҳум, намудҳо ва унсурҳои зарари маънавӣ»** ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ибраз менамояд, ки тавассути мафҳуми зарари маънавӣ метавон моҳияти онро муайян кард. Равшансозии мафҳуми зарари маънавӣ имконият медиҳад, ки мавҷудияти кирдори ҳуқуқвайронкунанда дақиқ карда шавад. Ба андешаи муаллиф, дар назария ва амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ як қатор мафҳумҳои истифода мегарданд, ки дар баъзе мавридҳо истифодаи ин ё он ибора наметавонад фарогири мафҳуми истифодашаванда бошад, ё ин ки он дар мавқеъ ва макони худ истифода нагардидааст. Аз ҷумла, мафҳумҳои зарар, зиён, хисорот, зарари маънавӣ, зарари ҷисмонӣ, зарари равонӣ, зарари ғайримолумулкӣ ва монанди инҳо. Дар назария ва амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ доир ба масъалаи зарари маънавӣ ва роҳи воситаҳои барқарор намудани онҳо қонунгузорӣ муқаррароти мухталифро пешбинӣ намудааст. Вале ду мафҳуми асосӣ – зарар ва зиён истилоҳҳои маъмулан серистифода мебошанд.

Муаллиф қайд менамояд, ки ҷудо кардани мафҳумҳои зарар, зиён, хисорот душвор хоҳад буд. Албатта, ин аз бой будани забони тоҷикӣ дарак медиҳад, вале ба андешаи мо, забони ҳуқуқ бояд дақиқ ва фаҳмо бошад, зеро дар сурати дақиқ набудани ибораи истифодашаванда метавонад ба танзими нодуруст ва ё ифодаи нодурусти нишондоди қонун оварда расонад, ки ин танзими муносибатҳои ҳуқуқиро метавонад мушкул созад. Дар ин ҳусус муаллиф ба он назар аст, ки хисорот сирф хусусияти молумулкӣ дошта, ба молумулки шахс зарар мерасонад, зиён хусусияти маънавӣ дошта, ба равони инсон зарар мерасад, зарар бошад, мафҳуми умумӣ буда, ҳам хисорот ва ҳам зиёнро дар худ фаро мегирад. Бинобар ин, мо дар истифодаи мафҳуми зарар мувофиқ мебошем.

Зербоби дууми боби дуум – **«Асосҳои ҳуқуқи милли ва байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ»** ном гирифта, дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф қайд менамояд, ки ҳуқуқи озодихоӣ ғайримоддии инсон ва ҳифзи онҳо аз зарари маънавӣ мавзӯи танзими натавонҳои қонунгузории милли, балки санадҳои байналмилалӣ низ мебошад. Бинобар ин, асосҳои ҳуқуқии танзими ҳифзи ҳуқуқи инсонро аз зарари маънавӣ ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: асосҳои ҳуқуқи милли ва байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ.

Санадҳои зиёди байналмилалӣ мавҷуд ҳастанд, ки танзимгари муносибатҳои ҳуқуқӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз зарари маънавӣ мебошанд. Пеш аз ҳама, Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Конвенсияи ИДМ дар бораи ҳуқуқи озодихоӣ инсон,

Конвенсияи аврупоӣ дар бораи ҳифзи инсон ва озодиҳои асосӣ, Конвенсияи америкӣ оид ба ҳуқуқи инсон, Конвенсияи зидди шиканҷа ва дигар намунаҳои муносибат ва ҳақҳои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиққунандаи шаъну шараф ва ғ. Аксари санадҳои номбурдари ҚТ низ эътироф ва тасдиқ намуда, ҳамзамон меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон дар қонунгузориҳои миллии худ инъикос кардааст. Тоҷикистон ҷиҳати рушди давлати миллии ба ҳақҳои пазируфтаи умумибашарӣ дар самти ҳуқуқи инсон, муҳимият ва муқаблаҳои он диққати махсус зоҳир намуда, аз рӯзи аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ҳамкориро, бахусус бо СММ ва дигар созмонҳои ҷаҳонӣ ба роҳ мондааст.

Ба андешаи муаллиф, эътироф ва ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон ҷузъи таркибии қонунгузориҳои миллии ва санадҳои байналмилалӣ ташкил медиҳад. Ҳам дар санадҳои байналмилалӣ ва ҳам дар қонунгузориҳои кишвар нисбат ба шаъну шараф ва эътибори инсон тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар амалия ва назарияи қонунгузориҳои кишвар номгуӣ дақиқи ҳуқуқ ва неъматҳои маънавии инсон, мафҳуми ягона ва махсусиятҳои зарари маънаӣ, намунаҳои зарари маънаӣ муайян карда нашудааст. Гуноғунандешӣ ва баҳснокии оид ба масъалаи мавриди назар боиси ба вуҷуд омадани мушкилиҳо дар ҳуқуқтатбиқсозӣ гардида, дар натиҷа ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънаӣ дуруст ба роҳ монда намешавад.

Зербоби сеюми боби дуюм – «**Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънаӣ**» ном гирифта, дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф ишора менамояд, ки ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд, ки мазмуни асосии санадҳои меъёрии ҳуқуқи ҚТ ва санадҳои байналмилалӣ ташкил медиҳад, натавонанд ба танзими ҳуқуқӣ, балки ба ҳифзнамоӣ низ эҳтиёҷ доранд. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънаӣ мутобиқи қонунгузориҳои ҚТ, кишварҳои хориҷӣ ва санадҳои байналмилалӣ тавассути ҳокимияти судӣ амалӣ карда мешавад.

Ба андешаи муаллиф, шаклҳои ҳифзи ҳуқуқи инсонро аз зарари маънаӣ метавон вобаста ба намунаҳои вайронгардидани ҳуқуқ ва неъматҳои ғайримоддӣ тасниф намуд, зеро шаклҳои ҳифзи ҳуқуқ вобаста ба ҳуқуқ ва неъматҳои ғайримоддӣ фарқ мекунанд. Масалан, ҳангоми расонидани зарар ба саломатӣ ҳифзи ҳуқуқ ба саломатии инсон дар шакли ҷуброни хароҷотҳои табобат ва барқарорсозии равонӣ амалӣ гардонидани мешавад. Дар сурати вайронгардани ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, илова ба ҷуброни зарари маънаӣ дар шакли моддӣ, рад кардани маълумот дар бораи ҳаёти шахсии шахсони алоҳида, ки боиси барқарорсозии ҳуқуқи вайроншуда мегардад, талаб карда мешавад.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои кишвар ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон аз зарари маънаӣ бештар дар шакли ҷуброни зарари маънаӣ пешбинӣ гардидааст. Душвории ҳифзи ҳуқуқҳои неъматҳои ғайримоддӣ дар он ифода меёбад, ки барқарор намудани онҳо дар шакли аслии қаблашон қариб ки ғайриимкон мебошанд. Роҳҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънаӣ ба ҷуброни зарари моддӣ (пулӣ) ва ғайримоддӣ тақсим карда мешавад.

Муаллифи диссертатсия ибраз менамояд, ки мутаассифона, на ҳама вақт ҳолати пешинаи ҷабрдидаро барқарор кардан мумкин аст. Масалан, дар ҳолати доғдор кардани номуси шахс, аз ҳаёт маҳрум кардани шахс, зарари вазнин расонидан ба саломатӣ ва ғ. Ба андешаи муаллиф, бехтар мебуд, ки чораҳои пешгирикунандаи расонидани зарари маънавӣ пурзуртар карда мешуданд. Аниқтараш, ҷавобгарӣ барои тухмат ва таҳқир бояд чун ҷавобгарӣ барои ҳаёт (м.м. 104-109 ҚЧ ҚТ), саломатӣ (м.м. 110-129 ҚЧ ҚТ), номус (м.м. 138-142 ҚЧ ҚТ) бояд вазнин карда шаванд.

Зербоби чоруми боби дуюм – «**Ҳолати кунунӣ ва дурнамои рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ**» ном гирифта, дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф қайд намудааст, ки масъалаи ҳифзи шаъну шараф, қадру қимат ва эътибори инсон яке аз масъалаҳои пураҳаммият ба ҳисоб рафта, сарчашмаи худро ханӯз аз низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон мегирад. Бояд тазаккур дод, ки яке аз масъалаҳои муҳим оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ин қирдорҳои зидихуқуқии тухмат ва таҳқир ба ҳисоб мераванд, зеро ин қирдорҳои зидихуқуқӣ аз ҳуқуқи зардуштӣ, мусулмонӣ ва шӯравӣ сарчашма гирифта, дар ин низомҳои ҳуқуқӣ ҳамчун қирдори ҷиноятӣ эътироф гардида, содиркунандагони тухмат ва таҳқир ҷазои вазнин дода мешуданд. Дар ҳама сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ тухмат ва таҳқир қирдорҳои аз рӯи оқибат хавфнок ҳисобида шуда, бисёр саҳт маҳкум гардидааст. Агар меъёрҳои ҳуқуқи қонунгузории имрӯзро вобаста ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ бо сарчашмаҳои таърихӣ муқоиса намоем, маълум мегардад, ки дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон нисбат ба низоми муосир ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ диққати ҷиддӣ зоҳир карда шудааст.

Муаллиф ибраз менамояд, ки криминализатсия ва декриминализатсия чунин падидаҳои ба ҳисоб мераванд, ки баҳри тақмили ҚЧ ҚТ равона карда шудаанд. Аммо, набояд чунин тағйиротҳо боиси паст задани арзишмандии ҳуқуқу озодиҳои инсон гардад. Арзишмандӣ ва дахлнопазирии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар раванди тақмили қонунгузории ҷиноятӣ бояд ба инобат гирифта шаванд. Дар ин замина, метавон қайд намуд, ки яке аз чунин тағйиротҳо ин декриминализатсия кардани тухмат ва таҳқир мебошад. Яъне, пас аз 5 моҳи декриминализатсия шудани тухмат ва таҳқир дар Федератсияи Россия дар ҚТ низ тухмат ва таҳқир аз предмети танзими ҚЧ ҚТ бароварда шуда, дар ҚГ ҚТ м. 174¹ дар як модда муқаррар карда шуданд. Аммо, пас аз 25 рӯзи декриминализатсия кардани тухмат ва таҳқир дар Тоҷикистон, Федератсияи Россия тақроран тухматро ҳамчун қирдори ҷиноятӣ муқаррар намуд.

Вобаста ба асосҳои муайяннамуда, ки дар декриминализатсия шудани тухмат ва таҳқир соли 2012 сабаб гардидаанд, муаллиф ба он назар аст, ки ҳеҷ яке аз ин асосҳо кофӣ нестанд ва барои декриминализатсия шудани тухмат ва таҳқир асос шуда наметавонанд.

Муаллифи диссертатсия қайд менамояд, ки паст задани шаъну шараф ва резонидани обрӯи инсон, умуман тухмат ва таҳқир ба инсон зарари маънавии ка-

лон расонида, дар ниҳоят оқибатҳои вазнинро ба бор меоварад. Пас, тухмат ва таҳқир бояд аз нав криминализиатсия карда шуда, ҷавобгарӣ барои он бояд вазнинтар карда шавад. Муаллиф, баҳри тақроран криминализиатсия шудани тухмат ва таҳқир чунин асосҳои ҷолиби диққатро пешниҳод менамояд:

- а) оқибатҳои хатарнок доштани тухмат ва таҳқир барои ҷабрдида;
- б) хатари ҷамъиятӣ доштани тухмат ва таҳқир;
- в) оқибати вазнин доштани тухмат ва таҳқир тавассути ВАО ва интернет;
- г) бартарияти ҳифзи ҷинойтӣ-ҳуқуқии шаъну шараф ва обрӯи инсон аз тухмат ва таҳқир;
- ғ) асоси таърихӣ-ҳуқуқӣ доштани воситаи ҳифзи ҷинойтӣ-ҳуқуқии шаъну шараф ва обрӯи инсон аз тухмат ва таҳқир;
- д) номувофиқ ва нобаробар будани дараҷаи ҷавобгарии граждани барои тухмат ва таҳқир бо дараҷаи зарари маънавии ҷабрдида;
- е) муҳолиф будани декриминализиатсия шудани тухмат ва таҳқир бо як қатор меъёрҳои қонунгузори кишвар;
- ё) ҷинойт будани тухмат ва таҳқир дар қонунгузори кишварҳои ҳамсоя ва ИДМ;
- ж) мавҷудияти таҷрибаи судӣ дар ҚТ оид ба тухмат ва таҳқир ва афзоиши нишондиҳандаҳо дар ин ҳусус;
- з) мавҷудияти унсурҳои таркибии тухмат ва таҳқир ва дақиқ будани оқибатҳои хавфноки онҳо дар диспозитсияи баъзе аз моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ.

ХУЛОСА

Дар **хулоса** натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ ифода ёфта, ҷанбаҳои назариявӣ баён гардидаанд ва аз тарафи муаллифи диссертатсия як қатор пешниҳодҳо бобати такмили қонунгузорӣ бозгӯӣ шудаанд. Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ хулосаҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

1. Дар натиҷаи таҳқиқи сарчашмаҳои таърихӣ, динӣ-фалсафӣ ва ҳуқуқӣ оид ба низоми ҳуқуқи зардуштӣ чунин хулоса намудан мумкин аст, ки инсон ва ҳуқуқи манфиатҳои ӯ, озодиҳои шахсӣ ва махсусан манфиатҳои маънавии ӯ, ҳамчун арзиши олии доништа шуда, дар сатҳ ва дараҷаи фаҳмишу шуури замон эътироф ва ҳифз мегардиданд. Низоми ҳуқуқии зардуштӣ ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон, таъмин ва амалисозии он аҳаммияти хосса зоҳир намудааст, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ, фалсафӣ ва динӣ-ҳуқуқӣ ифодаи бараъло ёфтаанд. Махсусан ин низоми ҳуқуқӣ шаъну шараф, қадр қиммат, обрӯ эътибор ва дигар манфиатҳои ғайримоддӣ инсонро дар сатҳи зарурии мувофиқ ба замон ҳифз намуда буд. Амалу кирдорҳои, ки ба ин неъматҳои инсонӣ метавонистанд зарар расонанд, танзими хоси ҳуқуқӣ дошта, бисёр ҷиддӣ мавриди ҳифз қарор дода шуда буданд. Мувофиқан ба ғояҳои заминавии таълимоти зардуштӣ «пиндори нек», «ғуфтори нек» ва «рафтори нек» амалҳои ба ин объектҳои ҳифзшавандаи ҳуқуқи зардуштӣ зараррасон, ба монанди тухмат, таҳқир, дурӯғ, ғайбат, иҷро

накардани масъулияту уҳдадорӣ ва ғ. кирдори гунаҳкорона дониста шуда, сазовори ҷазо дониста мешуданд [1–М]; [4–М]; [8–М].

2. Таълимоти дини ислом ва ҳуқуқи исломӣ ҳамчун низоми бонуфузи ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта, дар тамоми сарчашмаҳои ҳуқуқӣ инсон ва манфиатҳои ӯро арзиши олии дониста, эътирофи ҳуқуқҳои фитрӣ ва ғайримоддӣ инсонро ба тариқи дахлдор ҳифз менамояд. Махсусан ба ҳифзи обурӯ ва эътибори шахс дар ҷомеаи мусулмонӣ, баробарии ӯ новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ва дороии амвол, мансабу мавқеи сиёсӣ ва ҳолатҳои дигар диққати махсус зоҳир кардааст. Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум гардид, ки барои расонидани зарар ба ин неъматҳои ҳифзшавандаи ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ муқаррарот ва ҷораҳои махсуси ҳуқуқӣ дар шакли ҷазоҳои ҷисмонӣ, моддӣ ва интизомӣ тарбиявӣ пешбинӣ гардидаанд. Хосатан механизми татбиқномаи ин ҷораҳои ҳуқуқӣ, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардидаанд, қобили зикранд. Дар ин самт сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ муросокорӣ ва муносибати некбинонаро дар ҷомеаи талқин намууда, бо ҳар роҳу восита осоишу хушбахтии инсонҳоро талқин менамояд. Аз ҷумла, Қуръон ҳамчун сарчашмаҳои аввалиндараҷаи ҳуқуқи исломӣ ба тариқи хосса инсон ва ҳуқуқи манфиатҳои моддӣ ғайримоддӣ ӯро ҳифз намуодааст. Махсусан, низоми ҳуқуқи мусулмонӣ ҳуқуқҳои ғайримоддӣ инсон – шаъну шараф, обрӯю эътибор ва мавқеи хоссаи ӯро дар ҷомеаи мусулмонӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ба тариқи хос бо усулҳои уҳдадоркунӣ, манъкунӣ ва ҳавасмандгардонӣ танзим намуодааст [1–М]; [5–М]; [22–М].

3. Низоми ҳуқуқи шӯравӣ заминаи рушди низоми муносири ҳуқуқи миллӣ ба ҳисоб рафта, дар самти танзими муносибатҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои маънавии инсон замина ва шароити фарогиру комили расмӣ меъёриро ба вучуд овард. Низоми ҳуқуқи шӯравӣ чун марҳилаи алоҳидаи давлатдорӣ тоҷикон чунин давраҳои ташаккул ва рушдро аз сар гузаронидааст, ки ҳар кадоми онҳо бо хусусиятҳои худ аз ҳам фарқ менамоянд. Махсусияти умумии низоми ҳуқуқи шӯравӣ дар он ифода мегардад, ки дар таърихи ҳуқуқи инсон бори нахуст ба таври равшан ва мукаммал муҳимтарин неъматҳои маънавии инсон, ба монанди ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, номус, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ, эътибори қорӣ ва ғ. мутобиқи қонунгузори умумииттифоқӣ ва ҶШС Тоҷикистон дар шакли расмӣ ҳифз карда мешуданд. Махсусиятҳои хоси давраи мазкур дар он ифода меёбанд, ки низоми ҳуқуқи миллӣ ва қонунгузори миллӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ бо назардошти дастовардҳои таърихӣ, миллӣ, фарҳангӣ ва динӣ марҳила ба марҳила созмон ёфт. Махсусан, дастовардҳои фарҳангии ҳуқуқи миллӣ дар таҳияи низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузори миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон, дахлнопазирии инсон, ҳифзи манфиатҳои ӯ ҳамчун арзиши олии дар сатҳи конститусионӣ ва қонунгузори соҳавӣ қобили қайд аст. Бо эътироф ва муқаррар гардидани ҳуқуқҳои шахсии инсон механизми татбиқи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ба тариқи дахлдор ба роҳ монда шуд [1–М]; [13–М]; [23–М].

4. Аз таҳлили мафҳум ва махсусиятҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий маълум гардид, ки он дорoi унсурҳои ва нишонаҳои махсус мебошад. Ҳарчанд дар хусуси зарари маънавий миёни олимони гуногунандешӣ ҷой дошта бошад ҳам, онҳо нишонаҳои калидиро дар пешниҳоди таърифи мафҳум ва фаҳмиши зарари маънавий, унсурҳои ва нишонаҳои он баён кардаанд. Дар умум, чунин хулоса қардан мумкин аст, ки зарари маънавий ду манбаъ ё асоси бавҷудодӣ дорад: яке азоби ҷисмонӣ ва дигаре азоби равонӣ. Агар нишонаи махсуси зарари молмулкӣ расонидани хисороти молӣ бошад, пас, зарари маънавий дар натиҷаи расонидани азоб ва шиддати рӯҳӣ ба шахс ба вҷуд меояд. Дар умум, чунин унсурҳои зарари маънавию номбар қардан мумкин аст: унсурҳои, ки хусусияти равонӣ доранд – ҳаяҷону изтироб, шарму хичолат, оташиншавӣ, рӯҳафтадагӣ, ноумедӣ, танҳои, ранҷ, ғаму андӯх, тарс, зарбаи рӯҳӣ, таҳаммулпазирии (азсаргузаронӣ)-и рӯҳӣ, вайроншавиҳои (харобшавиҳо)-и равонӣ ва ғ.; унсурҳои, ки хусусияти ҷисмонӣ доранд – дард, сарҷарҳзанӣ, ҷароҳат, табларза, дилбехазурӣ, харорати баланд, хориш, сӯзиш, нафастангӣ, осеб дидан, сироятёбӣ, маъюб шудан ва ғ. **[21–М]; [36–М].**

5. Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ маълум гардид, ки яке аз масъалаҳои муҳим дар робита бо зарари маънавий муқаррар қардани хусусиятҳои он мебошад. Зарари маънавий ҳамчун падидаи байнисоҳавӣ ва мураккаб вобаста ба паҳлӯҳои васеъ доштан хусусиятҳои мухталиф низ дорад. Дақиқан муайян қардани ин махсусиятҳо бисёр муҳим мебошад. Он имконият медиҳад, то дар назарияи ҳуқуқ ва амалияи ҳуқуқатбиқсозӣ зарари маънавий аз дигар навъҳои зарар фарқ қарда шавад. Чунин хусусиятҳои зарари маънавию қайд қардан мумкин аст: дар шакли ғайримолмулкӣ, яъне азоб, шиддати рӯҳӣ, шиканҷа ва ғ. ба вҷуд омадан; новобаста аз маънавий будан алоқамандӣ доштан бо зарари молмулкӣ; шакли махсуси муайянқунӣ ва исботқуниро талаб қардан; шакли махсуси барқароршавӣ доштан; хусусияти комплексӣ-ҳуқуқӣ доштан; дар баъзе мавридҳо дар шакли пешин барқарорнашаванда будан ва ғ. **[18–М]; [21–М]; [36–М].**

6. Дар натиҷаи таҳлили санадҳои меъриии ҳуқуқии кишвар маълум гардид, ки ҳуқуқҳо ва неъматҳои ғайримоддӣи инсон дар муҳимтарин санадҳои ҳуқуқии кишвар – Конститутсия, кодексоҳо ва қонунҳои дигари ҷорӣ танзим гардида, ҳамзамон механизми ҳифзи ҳуқуқии онҳо пешбинӣ гардидааст. Вале қонунгузори амалқунандаи соҳавӣ дар баробари фарогир будани масъалаи мазкур, инчунин аз нуқсонҳо ва норасогиҳои матнию техниқӣ ва мазмунӣ орь нест. Масалан, баъзе аз ҷанбаҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз оқибатҳои зарари маънавий дар қонунгузорӣ ҳанӯз ба пурагӣ танзим нагардидаанд. Ба монанди мафҳуми зарари маънавий, мафҳуми азоби ҷисмонӣ ва равонӣ, унсурҳои зарари маънавий, асосҳои дақиқи ба вҷуд омадани зарари маънавий ва механизми барқарор намудани он ба тариқи дахлдор инъикос наёфтаанд **[9–М]; [10–М].**

7. Дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузори амалқунандаи ҚТ, қонунгузори кишварҳои хориҷӣ ва санадҳои байналмилалӣ маълум гардид, ки эътироф ва ҳифзи шаъну шараф ва эътибори шахс, умуман ҳуқуқҳои маънавии инсон қисмати асосии объектҳои ҳифзшавандаи қонунгузори миллий ва

байналмилалиро ташкил медиҳанд. Дар муқоиса бо қонунгузории баъзе аз кишварҳои хориҷӣ қонунгузории кишвари мо номгуӣ дақиқӣ ҳуқуқ ва неъматҳои маънавии инсон, мафҳуми ягона ва махсусиятҳои зарари маънавий, намудҳои зарари маънавию муайян накардааст. Гуногунандешӣ ва баҳсноқӣ дар назарияи ҳуқуқ ва амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ оид ба масъалаи мавриди назар боиси ба вучуд омадани мушкилиҳо дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий гардидаанд [7–М]; [9–М]; [10–М].

8. Дар натиҷаи таҳлили масъалаи тарзу усулҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий маълум гардид, ки механизм ва ҷараёни мазкур аз намуд, сатҳ ва дараҷаи зарари расонидашуда ва ҳолатҳои дигар вобастагӣ дорад. Он метавонад аз натиҷаи зарари молумулқӣ, зарари ғайримолумулқӣ, зарари маънавий ва ғ. ба вучуд ояд. Маҳз дар натиҷаи ҷудо ва дақиқ кардани моҳияти намуди зарар метавон тарзу восита ва механизми ҳифзи ҳуқуқи инсонро аз оқибатҳои зарари маънавий муқаррар намуд. Бо назардошти ин, тарзу воситаҳои ҳифзи ҳуқуқи инсонро аз зарари маънавий ба намудҳои алоҳида ҷудо намудан мумкин аст, ки ҳар кадоми онҳо истифодаи механизми ҳоси ҳифзнамоиро талаб мекунанд [6–М]; [35–М].

9. Аз таҳлили таҷрибаи ҳуқуқтатбиқсозии Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавий, махсусан ҳифзи шаъну шарафи шахс аз кирдорҳои тухмат ва таҳқир тавассути қонунгузории ҷиноятӣ метавонад нисбатан самаранок бошад. Ба андешаи мо, аз танзими қонунгузории ҷиноятӣ берун намудани (декриминализатсия) кирдорҳои тухмат ва таҳқир ва танзими граждани-ҳуқуқӣ ё маъмури-ҳуқуқии онҳо наметавонад дар сатҳи зарурӣ ҳифзи ҳуқуқи инсонро аз зарари маънавий таъмин намояд. Аксарияти кишварҳои хориҷӣ (ба монанди ФР, Ўзбекистон, Хитой, Туркменистон, Озарбойҷон, Белорус ва ғ.) дар самти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз кирдорҳои тухмат ва таҳқир ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар кардаанд ва таҷрибаи ҳуқуқтатбиқсозии онҳо низ аз самаранокии ҳифзи ин неъматҳои ҳифзшаванда дарак медиҳад [14–М]; [15–М]; [24–М]; [29–М].

10. Кирдорҳои тухмат ва таҳқир бо мавҷудияти чунин асосҳо бояд тақрибан дар қонунгузории ҷиноятӣи ҚТ ҳамчун ҷиноят барқарор карда шаванд: оқибатҳои вазнин доштани кирдорҳои мазкур барои ҷабрдида; хатари калони ҷамъиятӣ доштани тухмат ва таҳқир; оқибати вазнин доштани тухмат ва таҳқир тавассути ВАО ва шабакаҳои интернетӣ; бартарияти ҳифзи ҷиноятӣ-ҳуқуқии шаъну шараф ва обрӯи инсон; асоси таърихӣ-ҳуқуқӣ доштани воситаи ҳифзи ҷиноятӣ-ҳуқуқии шаъну шараф ва обрӯи инсон; номувофиқ ва нобаробар будани дараҷаи ҷавобгарии граждани ва ҷораи татбиқшавандаи граждани-ҳуқуқӣ бо дараҷаи зарари маънавии ба ҷабрдида расида; муҳолиф будани декриминализатсияи тухмат ва таҳқир бо як қатор меъёрҳои қонунгузории кишвар (м.м. 5 ва 17-и Конститутсияи ҚТ; м.м. 2 ва 5 КҶ ҚТ); ҷиноят дониستاني тухмат ва таҳқир дар қонунгузории кишварҳои хориҷӣ ва самаранокии татбиқи онҳо; мавҷудияти таҷрибаи судӣ дар ҚТ оид ба тухмат ва таҳқир ва афзоиши нишондиҳандаҳои содиравии ин кирдорҳо дар ҷумҳурӣ; мавҷудияти

унсурҳои таркибии тухмат ва таҳқир дар диспозитсияи баъзе аз моддаҳои қисми махсуси КЧ ҚТ ҳамчун кирдорҳои ҷиноятӣ (м.м. 106, 109, 113-и КЧ ҚТ) [14–М]; [15–М]; [24–М]; [29–М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқоти диссертатсионӣ тақлифҳо ва тавсияҳои илмию амалии зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Мафҳумҳои ҳукукие, ки аҳамияти назариявӣ-амалиӣ доранд ва дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба даст омадаанд, барои мукамалгардонии қонунгузории кишвар пешниҳод карда мешаванд:

а) зарари маънавӣ гуфта, чунин зараре дар назар дошта мешавад, ки дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқҳои ғайримолумулкӣ ва зарар расонидан ба неъматҳои маънавии инсон, ки аз лаҳзае таваллуд ва ё бо ҳукми қонун ба ӯ тааллуқ доранд, ба вучуд омада, шахсро гирифтори азоби ҷисмонӣ ва равонӣ мегардонад. Ё зарари маънавӣ – азоби равонӣ ва ҷисмоние мебошад, ки дар натиҷаи ҳаракат (беҳаракатӣ) суикасд намудан ба неъматҳои маънавии аз лаҳзае таваллуд ва ё бо қувваи қонун ба шахрванд тааллуқдошта (ҳаёт, саломатӣ, кадрӣ қимати шахсият, эътибори қорӣ, дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ) ва ё вайрон кардани ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ (ҳуқуқ ба истифодаи номи худ, ҳуқуқи муаллифӣ ва дигар ҳуқуқҳои ғайримолумулкӣ, дар мувофиқат бо қонун, оид ба ҳифзи ҳуқуқ ба дастовардҳои фаъолияти зехнӣ) ва ё ҳуқуқҳои молумулкии шахрванд расонида мешавад.

б) азоби рӯҳӣ – чунин ҳиссиёти ботиние мебошад, ки шахс гирифтори ҳолати норухатии равонӣ шуда, оромии ботинию зоҳириаш коҳиш ёфта, ба ҷараёни даркнамоеи ӯ таъсир мерасонад. Азоби рӯҳӣ дар шакли тарс, ҳаяҷон, изтироб, оташиншавӣ, шарм, рӯҳафтодагӣ ва ғайра пайдо мешавад.

в) азоби ҷисмонӣ – ҳиссиёти ҷисмонӣ ва норухатии равоние мебошад, ки дар худ дард, сарчархзанӣ, табларза ва монанди инҳоро фаро мегирад. Инҳоро беморӣ ва ҷароҳат, ҳамзамон омилҳои манфии беруна (ҳарорати баланд, моддаҳои захрнок ва ғайра) ба вучуд меоваранд.

г) ҷуброни зарари маънавӣ – ин барқарорсозии ҳолати равонӣ ё ҷисмонии шахс ва ё додани товони моддӣ (пулӣ) ба ӯ мебошад, ки дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқҳои ғайримоддӣ инсон ва расонидани зарари маънавӣ ба ӯ, мутобиқи тартиби муқарраршуда аз ҷониби гунаҳкор нисбати ҷабрида баамал бароварда мешавад.

ғ) унсурҳои зарари маънавию чунин тасниф намудан мумкин аст:

– унсурҳои равонӣ: таҳаммулпазирӣ (азсаргузаронӣ), ғаму андӯх, тарс, ҳаяҷону изтироб, шарму хичолат, ғазабнокӣ, рӯҳафтодагӣ, танҳои, ноумедӣ, ранҷ, зарбаи рӯҳӣ, вайроншавиҳои равонӣ ва ғ.;

– унсурҳои ҷисмонӣ: дард, сарчархзанӣ, ҷароҳат, дилбехазурӣ, табларза, ҳарорати баланд, хориш, сӯзиш, хунравӣ, нафастангӣ, сироятёбӣ, беморҳои гуногун ва ғ.;

– унсурҳои иловагӣ: аз даст додани қор, аз даст додани саломатӣ, аз даст додани шахсони наздик, мавҷуд набудани имконияти озодонаи фаъолият дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғ.

д) тухмат – ин қасдан паҳн кардани маълумоти бардурӯғ мебошад, ки шаъну шарафи инсонро паст зада, ба обрӯи ӯ доғ меоварад ва шахсро дучори азоби равонӣ мегардонад;

е) таҳқир – ин қасдан паст задани шаъну шараф ва обрӯю эътибори шахс дар шакли қабех мебошад, ки дар натиҷа шахсро дучори азоби равонӣ мегардонад.

2. Дар муқаррароти умумии қонунгузори амалқунандаи ҚТ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ, махсусан КГ ҚТ – м. 171 ё 171¹, КЧ ҚТ – м. 85¹ (аслан дар санадҳои мазкур бояд як модда барои мафҳумҳои асосӣ ҷудо карда шавад), КМ ҚТ – м. 1, КМЧ ҚТ – м. 6) мафҳумҳои зарари маънавӣ, азоби ҷисмонӣ, азоби равонӣ, ҷуброни зарари маънавӣ, унсурҳои зарари маънавӣ, тухмат ва таҳқир дар шакле, ки дар тавсияи яқум оварда шудаанд, пешбинӣ карда шаванд.

3. Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 23-юми декабри соли 2011, № 7 «Дар бораи аз ҷониби судҳо таъбиқ намудани қонунгузорӣ оид ба ҳифзи шаъну шараф ва эътибори қори шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ» такмил дода шуда, дар санади мазкур номҳои неъматҳои ғайримоддӣ, ки дар натиҷаи поймол кардани онҳо ба шахс зарари маънавӣ мерасад, мафҳуми зарари маънавӣ, унсурҳои зарари маънавӣ, мафҳумҳои азоби ҷисмонӣ, азоби равонӣ, тухмат ва таҳқир дар шакли дар тавсияи яқум овардашуда, муқаррар карда шаванд.

4. Ҷиҳати қонегардонии рӯҳии ҷабрдида ва кам кардани азоби равонии ӯ дар м. 12-и КГ ҚТ «ба равондармонӣ фаро гирифтани ҷабрдида» ҳамчун ҷораҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ муқаррар карда шавад. Ҳамзамон, барои боз ҳам натиҷабахш гардидани ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ метавон таҷрибаи самараноки дар замони амали низоми ҳуқуқи шӯравӣ мавҷудбударо оид ба узрпурсии оммавӣ истифода намуда, онро ҳамчун навъи ҷазои иловагӣ ҷиноятӣ дар м. 47-и КЧ ҚТ «узрпурсии оммавӣ» ворид намуд.

5. Қонуни ҚТ «Дар бораи расонидани ёрии равонӣ ба аҳоли дар ҚТ» қабул карда шуда, дар он мафҳумҳои асосӣ, вайроншавиҳои равонӣ (асабоният, рӯҳафтодагӣ, ташвишу изтироб ва ғ.), сабабҳои пайдоиш ва механизми бартараф намудани онҳо муқаррар карда шаванд.

6. Дар м. 47-и КЧ ҚТ «Ҷуброни зарари маънавӣ» барои тухмат, таҳқир ва дигар кирдорҳои ҷиноятӣ, ҳамчун намуди ҷазои иловагӣ ҷиноятӣ ворид карда шуда, раванди ҷубронсозии зарари маънавӣ на дар муруфиаи граждани, балки дар муруфиаи ҷиноятӣ гузаронида шавад.

7. Тухмат дар м. 135-и КЧ ҚТ дар шакли зайл барқарор карда шавад:

1) Тухмат, яъне қасдан паҳн кардани маълумоти бардурӯғ, ки шаъну эътибори шахси дигарро паст мезанад ва ба номи некаш доғ меорад,

- бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

2) Тухмат бо истифодаи матбуот, дигар ВАО ё шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла шабакаи Интернет ва ё ба доираи номуайяни шахсон,

- бо ҷарима ба андозаи аз як то се ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

3) Тухмат бо истифода аз вазъияти хизматиҳои худ ё нисбати шахсе, ки гирифтори бемории барои дигарон хатарнок мебошад,

- бо ҷарима ба андозаи аз се то панҷ ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз панҷ то ҳашт сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то ҳашт сол ҷазо дода мешавад.

4) Тухмат бо айбдоркунии шахс дар содир намудани ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ ва ё ҷиноятҳои вазнин ё маҳсусан вазнин,

- бо ҷарима ба андозаи аз панҷ то ҳашт ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз ҳашт то даҳ сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ҳашт то дувоздаҳ сол ҷазо дода мешавад.

8. Таҳқир дар м. 136-и ҚЧ ҚТ дар шакли зайл барқарор карда шавад:

1) Таҳқир, яъне беадабона, бо лафзи қабех паст задани шаъну эътибори шахси дигар,

- бо ҷарима ба андозаи аз дусад то панҷсад нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад.

2) Таҳқир бо истифодаи матбуот, дигар ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла шабакаи Интернет ва ё ба доираи номуайяни шахсон,

- бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то ҳаштсад нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Монографияҳо:

[1–М]. Бобохонов, Ф.А. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография [Текст] / Ф.А. Бобохонов и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.

[2–М]. Бобохонов, Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Матн] монография: наشري аввал / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода. – Душанбе, 2022. – 185 с.

[3–М]. Бобохонов, Ф.А. Инновационное развитие науки: фундаментальные и прикладные проблемы: монография [Текст] / Ф.А. Бобохонов и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 488 с.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[4–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз тухмат ва таҳқир дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 5. – С. 254-262.

[5–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳаёт ва саломатии инсон ҳамчун объекти ҳифзшаванда дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 4. – С. 36-47.

[6–М]. Бобохонов, Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 2. – С. 222-229.

[7–М]. Бобохонов, Ф.А. Танзими байналмилалӣ-ҳуқуқии неъматҳои ғайримоддӣ инсон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2021. – № 1 (37). – С. 162-167.

[8–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 1. – С. 21-37.

[9–М]. Бобохонов, Ф.А. Асосҳои ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 2. – С. 45-56.

[10–М]. Бобохонов, Ф.А. Асосҳои ҳуқуқии миллии ва байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Маҷаллаи илмӣ-назариявии «Ахбори ДДҲБСТ». – 2021. – № 3 (88). – С. 93-100.

[11–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 4. – С. 220-228.

[12–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи озодии вичдон ва этикоди динӣ, озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷои зист мутобиқи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Қонунгузорӣ. – 2021. – № 3 (43). – С. 19-23.

[13–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи шурави Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256-262.

[14–М]. Бобохонов, Ф.А. Некоторые вопросы криминализации и декриминализации клеветы в уголовном законодательстве Республики Таджикистан [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Вестник Таджикского национального университета / Серия социально-экономических и общественных наук – 2022. – № 3. – С. 207-214.

[15–М]. Бобохонов, Ф.А. Асосҳои криминализатсия кардани тухмат ва таҳқир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 4. – С. 88-107.

[16–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ҳамчун институти комплексӣ-ҳуқуқӣ (байнисоҳавӣ) [Матн] / Ф.А. Бобохонов, С.М. Воробёв // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – С. 209-213.

[17–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявии «Ахбори ДДҲБСТ». – 2022. – № 3 (92). – С. 13-22.

III. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳои илмӣ ҷоп шудаанд:

[18–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳаёт ва саломатӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – № 2/1 (2). – С. 54-58.

[19–М]. Бобохонов, Ф.А. Зарари маънавӣ: мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – № 3 (3). – С. 50-56.

[20–М]. Бобохонов, Ф.А. Нақши Конститутсия дар танзими эътироф ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои ғайримоддӣ инсон ва шаҳрванд: таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – № 4 (4). – С. 44-50.

[21–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи занон аз зарари маънавӣ дар низоми таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 387-401.

[22–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз тухмат дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – № 2 (6). – С. 127-132.

[23–М]. Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе [Текст] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 2 (18). – С. 50-64.

[24–М]. Бобохонов, Ф.А. Криминализация и декриминализация клеветы в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Правовая позиция. – 2021. – № 9. – С. 15-25.

[25–М]. Бобохонов, Ф.А. Международно-правовое регулирование нематериальных благ человека [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Актуальные проблемы международного права и внешнеэкономической деятельности: материалы XII

междунар. науч.-практ. Конф. преподавателей и студентов (Владимир, 3-4 декабря 2020 г.) / М-во образования и науки Рос. Федерации, Владим. гос. ун-т им. имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых, Юрид. ин-т; [редкол.: О.Д. Третьякова и др.]. – Владимир: Изд-во «Шерлок-пресс», 2021. – С. 148-157.

[26–М]. Бобохонов, Ф.А. Мафҳуми зарари маънавӣ: таҳлили назариявӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида ба «30–солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (19-24-апрели соли 2021). – Рашт, 2021. – С. 22-23.

[27–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳаёти хусусӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муосири Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2020 ва вазифаҳо барои соли 2021 бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ (солҳои 2020-2040)» (ш. Кӯлоб, 27-30 апрели соли 2021). – Кӯлоб, 2021. – С. 331-337.

[28–М]. Бобохонов, Ф.А. Нақши Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаққули қонунгузорӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Истиқлолият ганчи бебаҳост: маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (н. Рашт, 04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 65-77.

[29–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи шаъну шарафи инсон аз тухмат ва таҳқир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2021) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – С. 300-318.

[30–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи саломатии инсон мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – № 3 (7). – С. 74-78.

[31–М]. Бобохонов, Ф.А. Особенности защиты прав человека от морально-го вреда в советской правовой системе Таджикистана [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Международный научный журнал «Вестник науки». – 2022. – № 2 (47). – Т. 1. – С. 61-67.

[32–М]. Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от клеветы и оскорблений в зороастрийской правовой системе [Текст] / Ф.А. Бобохонов, А.У. Тагдиров, О.И.

Сайдалиев // Международный научный журнал «Вестник науки». – 2022. – № 2 (47). – Т. 2. – С. 121-128.

[33–М]. Бобохонов, Ф.А. Доктрина о защите человеческого достоинства от морального вреда в соответствии с национальным законодательством и международными документами [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода, Н.М. Шодизода // Международный научный журнал «Вестник науки». – 2022. – № 2 (47). – Т. 2. – С. 132-141.

[34–М]. Бобохонов, Ф.А. Особенности мусульманского и советского права о защите прав женщин от морального вреда [Текст] / Ф.А. Бобохонов, Б.А. Одинаев // Вестник науки и образования. – 2022. – № 2 (122). – Ч.2. – С. 21-25.

[35–М]. Бобохонов, Ф.А. Возмещение морального вреда как средство защиты прав человека [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Современные исследования как драйвер роста экономики и социальной сферы: сборник статей II Международной научно-практической конференции (21 февраля 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 74-78.

[36–М]. Бобохонов, Ф.А. Доктрина о понятии, элементах и характеристиках морального вреда [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Молодой ученый. – 2022. – Ч. 2. – № 7 (402). – С. 75-77.

[37–М]. Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в уголовном законодательстве Таджикской ССР [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Консолидация интеллектуальных ресурсов как фактор развития современных исследований: сборник статей II Международной научно-практической конференции (24 февраля 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 36-42.

[38–М]. Бобохонов, Ф.А. К вопросу защиты человеческого достоинства от клеветы и оскорблений в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.А. Бобохонов, А.К. Бобохонов // Экономика и право. Современное состояние и перспективы развития: сборник статей Международной научно-практической конференции (5 мая 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 7-12.

[39–М]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар қонунгузории миллӣ ва санадҳои байналмилалӣ [Мағн] / Ф.А. Бобохонов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи «Асосҳои таҳкими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ» (ш. Душанбе, 9 март соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 141-157.

[40–М]. Бобохонов, Ф.А. Оқибатҳои зарари маънавӣ [Мағн] / Ф.А. Бобохонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҳаёти қормандон, омӯзгорон ва донишҷӯён бахшида ба «25-солагии Ваҳдати миллӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (н. Рафт, 18-23 апрели соли 2022). – Рафт, 2022. – С. 25-27.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 340.115.6 (575.3)

ББК: 67.3 (2 таджик)

Б – 72

БОБОХОНОВ ФАРИДУН АЛАМШОЕВИЧ

**ЗАЩИТА ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ОТ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА:
ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ И ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата
юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и история
права и государства; история учений о праве и государстве**

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Азиззода Убайдулло Абдулло** – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета.

Официальные рецензенты: **Буризода Эмомали Бозор** – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой истории государства и права Института философии, политологии и права им. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

Мансурзода Амиршоҳ Мансур – кандидат юридических наук, доцент, начальник факультет №2 Академии Министерства внутренних дел Республики Таджикистан.

Ведущая организация: Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Защита состоится 24 января 2023 года в 10:00 на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буні Хисорак, зал Ученого совета юридического факультета).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj, а также в центральной научной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17).

Автореферат разослан « ____ » _____ 2022 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор юридических наук, доцент

Назаров А.К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Признание и защита прав человека считается высшей ценностью и центральной темой на всех этапах становления и развития истории права таджикского народа. Определение уровня и степени вреда, причиняемого запрещённым деянием, признание самого деяния противоправным зависело от уровня и степени сознания людей того времени. Отсюда выработаны и внедрены в разные исторические периоды различные формы и виды норм и механизмов их реализации, что служит богатым опытом нашего народа в законодательной и правоприменительной деятельности. Защита прав человека от материального и морального вреда была центральной темой историко-правовых систем таджиков. С другой стороны, они регламентировались религиозно-философскими учениями и защищались особыми методами. В досоветской, советской и постсоветской правовой системе Таджикистана сформировались способы и механизмы защиты прав человека, присущих таджикскому народу. Поэтому специфика защиты прав и специфические формы её правового регулирования в историко-правовых системах требуют отдельного исследования.

Следует отметить, что защита прав человека от морального вреда происходит в результате нарушения права на жизнь, здоровье, честь, достоинство, репутацию, доброе имя и т.п. Эти нематериальные блага занимают особое место в системе прав и свобод человека и гражданина. Поэтому защита человеческого достоинства от клеветы, оскорблений и иных актов агрессии в историко-правовой системе Таджикистана является центральным вопросом, регламентированным и охраняемым правовыми нормами, дошедшими до нашего времени по наследству. Правовая система современного Таджикистана уделяет особое внимание вопросам моральных благ, и на основе Конституции Республики Таджикистан (далее – РТ), отраслевые кодексы и некоторые действующие законы подлежат всестороннему регулированию. В частности ст. 5 Конституция РТ признаёт неприкосновенность жизни, достоинства, чести и других неотъемлемых прав человека и считает признание, соблюдение и защиту прав и свобод человека обязанностью государства⁵⁴. Данная конституционная норма, с одной стороны, является требованием и адаптацией национальной правовой системы к принципам гуманности и требованиям международных норм, а с другой стороны, является положением правовых норм в национальной правовой системе Таджикистана. На всех этапах развития правовой системы нарушение и причинение вреда человеку, его правам и интересам как высшей ценности, особенно причинение вреда достоинству и репутации человека, создавало определённую юридическую ответственность и обязанность. Поэтому требует фундаментальной исследовательской работы изучение этих вопросов в разные исторические периоды, особенностей регулирования и защиты этих ценностей, проблемы наследования в нацио-

⁵⁴ Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года с изменениями от 26 сентября 1999 года, 22 июня 2003 года и 22 мая 2016 года [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: <http://mmk.tj> (дата обращения: 13.08.2021).

нальной правовой системе современного состояния правовой системы и путей дальнейшего развития действующего законодательства в этой сфере.

Ещё одной стороной исследуемого вопроса является определение размера и степени причинённого вреда, установление и применение соответствующей юридической ответственности. Хотя этот вопрос достаточно урегулирован в законодательстве страны, однако он не лишён серьёзных и существенных нормативных недостатков. Поэтому для совершенствования действующего законодательства РТ необходимо изучение теоретической, исторической и сравнительно-правовой системы национального законодательства, опыта зарубежного законодательства и положений международных договоров.

Вопрос признания, ценности и защиты прав человека находится в центре постоянного внимания Президента и Правительства Республики Таджикистан. Понимая необходимость и важность вопроса, Основатель национального мира и единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахман, в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 г. указал, что «Обеспечение правопорядка, безопасности государства, стабильности и мира в обществе, защита прав и свобод человека и гражданина, а также борьба с преступностью считается прямой обязанностью и долгом совести каждого сотрудника правоохранительных органов»⁵⁵. Правительство страны уделяет особое внимание вопросу защиты прав человека с первых лет независимости. Признание и защита нематериальных прав человека как высшей ценности на законодательном уровне, прежде всего, Конституция РТ, Гражданском кодексе РТ (далее – ГК РТ), Уголовный кодекс (далее – УК РТ), Трудовой кодекс и ряд отдельных законов страны, носящих национальный характер, являются достижениями правовой системы нашей страны. Однако, наряду со многими теоретическими и практическими достижениями отечественной правовой системы, в некоторых разделах действующего законодательства имеются серьёзные недостатки. Современное состояние и перспективы дальнейшего развития национального законодательства свидетельствуют об актуальности исследуемой темы.

Степень исследования научной темы. Вопрос защиты прав человека от морального вреда в РТ до сих пор не был предметом историко-правового и теоретико-правового научного исследования на уровне диссертации. Отдельные аспекты данной темы с историко-правовой и теоретико-правовой точек зрения частично изучены отечественными исследователями. В частности к ним относятся труды У.А. Азизова⁵⁶, Н.И. Бобоева⁵⁷, И.Х. Бободжонзода⁵⁸, Э.Б. Буризода⁵⁹,

⁵⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 26.12.2018 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mfa.tj> (Санаи мурочиат: 12.11.2021)

⁵⁶ См.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

⁵⁷ См.: Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом таджикистане (IX-XIV вв): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 220 с.

А.М. Диноршоха⁶⁰, З.Х. Зокирзода⁶¹, А.И. Имомова⁶², Ш.Ф. Искандарова⁶³, Э.С. Насриддинзода⁶⁴, Д.С. Рахмона⁶⁵, Б.А. Сафарзода⁶⁶, И.И. Саидзода⁶⁷, Дж. Саъдизода⁶⁸, Н.Ф. Сафарзода⁶⁹, Ф.Т. Тохирова⁷⁰, А.Г. Холиқзода⁷¹, Р.Ш. Шарофзода⁷², Ф.М. Шоева⁷³, Ш.Ш. Шосаидзода⁷⁴ и др.

⁵⁸ См.: Бабаджанов И.Х. Жизнь и смерть человека как институционально-правовые категории (теоретико-аксиологический и частно-правовой анализ): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 369 с.

⁵⁹ См.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1–2 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.

⁶⁰ См.: Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис.... д-ра юрид. наук. – М., 2015. – 535 с.

⁶¹ Ниг.: Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк хамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ: дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с.

⁶² См.: Имомов А.И. Нақши Конститутсия дар бунёди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе, 2011. – 358 с.; Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империл, 2017. – 760 с.

⁶³ См.: Искандаров Ш.Ф. Становление и развитие специализированных государственных правозащитных институтов по правам человека в Таджикистане: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 192 с.

⁶⁴ См.: Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

⁶⁵ См.: Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 216 с.

⁶⁶ См.: Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 370 с.; Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 324 с.

⁶⁷ См.: Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 209 с.

⁶⁸ См.: Саъдизода Ҷ. Ташаққули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

⁶⁹ См.: Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – 177 с.

⁷⁰ См.: Тохиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.

⁷¹ См.: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.; Холиков А.Г. Ҳуқуқи исломӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 400 с.; Холиков А.Г. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 380 с.

⁷² Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои макотиби олий. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

⁷³ См.: Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 218 с.; Шоев Ф.М. Ҳуқуқи дахлнопазирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои гуманитарӣ. – 2000. – № 3. – С. 202-210; Шоев Ф.М. Ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ дар ҳайати профессорон, омӯзгорон ва донишҷӯён «Рӯзи илм». – Душанбе: Сино, 2000. – С. 148-149; Шоев Ф.М. Мухаммад Газали и его идеи о правах человека // Права человека: История, теория и практика / Под ред., д.ю.н. Диноршоева А.М. и д.ю.н. Азизова У.А. – Душанбе, 2016. – С. 120-136; Шоев Ф.М. Учения персидско-таджикских мыслителей о правах человека // Государствоведение и права человека. – 2019. – № 1 (13). – С. 25-30.

⁷⁴ Ниг.: Шосаидзода Ш.Ш. Ташаққул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 235 с.

В связи со сложным характером защиты прав человека от морального вреда в других отраслях права отдельные аспекты изучаемого предмета изучались исследователями в области уголовного, гражданского, трудового и конституционного права. В связи с этим можно отметить работы отечественных ученых К.Б. Курбонова⁷⁵, Ш.М. Менглиева⁷⁶, П.З. Мирзоева⁷⁷, Р.В. Мирбобоевой⁷⁸, В.А. Ойгензихта⁷⁹, Ш.Т. Тагойназарова⁸⁰ и др.

Защита прав человека от преступных деяний в историко-правовых системах рассматривается в работах У.А. Азиззода⁸¹, Г.С. Азизкуловой⁸², Ф.Т. Тохилова⁸³, А.Г. Холикзода⁸⁴, Р.Ш. Шарофзода⁸⁵. При этом вопрос защиты прав человека и моральных благ, уровень их отражения и защиты в конституциях РТ и международных документах изучали Б.С. Гадоева⁸⁶, А.М. Диноршоха⁸⁷, А.И. Имомова⁸⁸, И.И. Саидзода⁸⁹, Дж. Саъдизода⁹⁰, Б.А. Сафарзода⁹¹ и другие.

⁷⁵ Курбонов К.Б. Гражданско-правовое понятие права на прикосновенность частной жизни // Вестник Таджикского национального университета / Серия гуманитарных наук. – 2011. – № 6/1 (70). – С. 231-237; Курбонов К.Б. Право на неприкосновенность частной жизни как личное неимущественное право // Правовая жизнь. – 2013. – № 4 (04). – С. 61-78.

⁷⁶ См.: Менглиева Ш.М. Возмещение морального вреда. – Душанбе, 1998. – 132 с.; Менглиев Ш.М. Избранные труды по гражданскому праву. – Душанбе, 2011. – 596 с.

⁷⁷ Мирзоев П.З. Компенсация неимущественного вреда, как форма реализации внедоговорной ответственности государства за вред, причиненный предпринимателям // Правовая жизнь. – 2013. – № 3 (03). – С. 71-77.

⁷⁸ См.: Мирбабаева Р.В. Правовое регулирование приобретения, использования и защиты права на товарный знак в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2012. – 182 с.

⁷⁹ См.: Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве. Часть общая. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 224 с.; Ойгензихт В.А. Имущественная ответственность в хозяйственных договорах. Учебное пособие. – Душанбе, 1980. – 111 с.

⁸⁰ См.: Тагойназаров Ш.Т. Гражданско – правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР. – Душанбе: Дониш, 1990. – 216 с.

⁸¹ См.: Азизов У.А. Становление и развитие институтов преступления и наказания на территории дореволюционного Таджикистана. – Душанбе: Андалеб-Р, 2014. – 200 с.

⁸² Азизкулова Г.С. Понятие и виды преступлений по уголовному законодательству Афганистана // Государство и право. – Душанбе, 1996. – № 1. – С. 12-16.

⁸³ См.: Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана (1917-1929 гг.). – Душанбе: Амри илм, 2001. – Т. 2, ч. 1. – 494 с.

⁸⁴ См.: Халиков А.Г. Древнее уголовное право таджиков (Зороастрийская эпоха): учеб. пособие. – Душанбе: Джамаил, 2004. – 104 с.; Халиков, А.Г. Хадис как источник мусульманского права. – Душанбе, 1998. – 151 с.

⁸⁵ См.: Сотиволдиев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Синдбадنامه». – Душанбе: Дониш, 1998. – 213 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёси ва ҳуқуқӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 460 с.

⁸⁶ См.: Гадоев Б.С. Маҷмуаи Конституцияҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – 633 с.

⁸⁷ Диноршохов А.М. Формирование современных концепций прав человека // Закон и право. – 2015. – № 6. – С. 45-48; Диноршохов А.М., Саъдизода Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар таълимоти динӣ ва фалсафӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2018. – № 2 (10). – С. 29-37; Диноршохов А.М., Бабакулова Г.И. Мафҳум ва мавқеи ҳуқуқҳои шахсӣ дар низоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – № 2 (14). – С. 16-22.

Защита прав человека от морального вреда является предметом теоретико-правовых исследований ряда зарубежных ученых, например, А.Л. Анисимова⁹², К.М. Арсланова⁹³, С.М. Воробьева⁹⁴, Г.Г. Горшенкова⁹⁵, Д.Г. Дурнайкина⁹⁶, К.В. Капустянского⁹⁷, Н.В. Кузнецовой⁹⁸, О.И. Осадчей⁹⁹, В.С. Романова¹⁰⁰, В.В. Рябина¹⁰¹, Е.В. Смиренской¹⁰², И.А. Сухаревского¹⁰³, Л.Р. Сюкияйнена¹⁰⁴, А.М. Эрделевского¹⁰⁵ и др.

⁸⁸ Имомов А.И., Диноршоев А.М. Некоторые дискуссионные вопросы о методах конституционно правового регулирования // Правовая жизнь. – 2019. – № 3 (27). – С. 63-69; Имомов А.И., Бойназарова Ш.С. Вазъи ҳуқуқи инсон ва шахрванд ва соҳибхитиёри давлатӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2021. – № 1 (33). – С. 34-45.

⁸⁹ Саидзода И.И., Давлятов С.Х. Нақши санадҳои байналмилалӣ дар барҳам додани шиканча // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 3 (19). – С. 142-151; Саидзода И.И., Зиёвадинов И.И., Раҳимов Р.Р. Истифодаи шиканча ва ҳатарҳои он // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 2 (18). – С. 62-71.

⁹⁰ Саъдизода Ҷ. Фарҳанги ҳуқуқи инсон ҳамчун кафолати давлатии таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2013. – № 3/7-2. – С. 51-54; Саъдизода Ҷ. Фарҳанги ҳуқуқи инсон зери таъсири ислом ва дугунагӣ дар андешаҳо // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 2 (26). – С. 32-44.

⁹¹ Сафарзода Б.А. Влияние международных стандартов по правам человека на национальное законодательство республики таджикистан // Государствоведение и права человека. – 2018. – № 1 (09). – С. 5-9; Сафарзода Б.А. Закрепление основных прав и свобод человека и гражданина в Конституции Республики Таджикистан и их соотношение с международными стандартами // Правовая жизнь. – 2019. – № 1 (25). – С. 14-26; Сафарзода Б.А., Бухориева С.М. Сравнительно-правовой анализ закрепления международных стандартов в области защиты прав женщин в законодательстве Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2020. – № 1 (29). – С. 55-73.

⁹² См.: Анисимов А.Л. Актуальные вопросы гражданско-правовой защиты чести, достоинства и деловой репутации в РФ (теория и практика): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 173 с.

⁹³ См.: Арсланов К.М. Функции правового института возмещения морального вреда при посягательстве на честь, достоинство, деловую репутацию и сферу частной жизни гражданина по законодательству России и Германии: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1999. – 211 с.

⁹⁴ См.: Воробьев С.М. Моральный вред как одно из последствий преступного деяния: дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 2003. – 199 с.; Воробьев С.М. Эволюция института компенсации морального вреда в российском праве: теоретико-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Москва, 2014. – 535 с.

⁹⁵ См.: Горшенков Г.Г. Моральный вред и его компенсация по Российскому законодательству: дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 1996. – 165 с.

⁹⁶ См.: Дурнайкин Д.Г. Теоретико-правовые основы защиты личных неимущественных прав Российских граждан: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 218 с.

⁹⁷ См.: Капустянский К.В. Правовые основы компенсации морального вреда: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 187 с.

⁹⁸ См.: Кузнецова Н.В. Проблемы компенсации морального вреда в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 1997. – 174 с.

⁹⁹ См.: Осадчая О.И. Особенности конституционно-правовой защиты прав человека от последствий причинения морального вреда в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 203 с.

¹⁰⁰ См.: Романов В.С. Моральный вред как институт гражданского права: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 129 с.

¹⁰¹ См.: Рябин В.В. Защита неимущественных прав личности посредством компенсации морального вреда: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 210 с.

Следует отметить, что вклад отечественных ученых в изучение проблем прав человека огромен. Однако историко-правовые и теоретико-правовые аспекты защиты прав человека от морального вреда не исследовались как комплексная тема диссертации. На сегодняшний день фундаментальных исследований в этой области в юридической науке РТ не проводилось.

Связь исследований с программами или научными темами. Диссертация подготовлена в рамках реализации перспективной программы научно-исследовательских работ кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета «Теоретические проблемы формирования правовой системы РТ в современное время на 2016-2020 гг.» и «Теоретические и практические проблемы национальной правовой системы в условиях глобализации на 2021-2025 гг.».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью диссертационного исследования является комплексное, историко-правовое, теоретико-правовое и системное исследование защиты прав человека от морального вреда, места прав и неимущественных благ в системе прав человека, вопросов регулирования, реализации и защиты прав и моральных благ от морального вреда, методов восстановления и защиты прав человека от морального вреда.

Задачи исследования. Для достижения целей диссертационного исследования требуется научное рассмотрение следующих задач:

- изучить становление и развитие норм и положений о защите прав человека от морального вреда в зороастрийской правовой системе;
- изучить развитие защиты прав человека от морального вреда в системе мусульманского права и ее особенности;
- рассмотрение развития законодательства о защите прав человека от морального вреда в советской правовой системе и независимом Таджикистане;
- теоретическое изучение понятия, видов и элементов морального вреда;
- сравнительно-правовой анализ законодательства РТ и международных договоров о защите прав человека от морального вреда;
- выявление способов защиты прав человека от морального вреда;
- изучить современное состояние и перспективы развития законодательства РТ в сфере защиты прав человека от морального вреда.

¹⁰² См.: Смиренская Е.В. Компенсация морального вреда как деликтное обязательство: дис... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – 160 с.

¹⁰³ См.: Сухаревский И.А. Компенсация морального вреда в уголовном судопроизводстве: дис... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2003. – 173 с.

¹⁰⁴ См.: Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики. отв. ред. В.А. Туманов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.; Сюкияйнен Л.Р. Шариат и мусульманско-правовая культура. – М.: Ин-т государства и права РАН, 1997. – 48 с.

¹⁰⁵ См.: Эрделевский А.М. Проблемы компенсации за причинение страданий в Российском и зарубежном праве: дис... д-ра. юрид. наук. – М., 2000. – 350 с.

Объект исследования. Объектом диссертационного исследования является историко-правовое и теоретико-правовое исследование защиты прав человека от морального вреда.

Тема исследования. Темой диссертационного исследования является специфика защиты прав человека от морального вреда в историко-правовых системах и в праве современного Таджикистана. При этом тема исследования включает в себя методологические и теоретико-правовые основы защиты прав человека от морального вреда и механизм его восстановления в соответствии с действующим законодательством РТ.

Этап, место и период исследования. Диссертационное исследование охватывает четыре этапа развития защиты прав человека от морального вреда: 1) этап развития защиты прав человека от морального вреда в системе зороастрийского права; 2) этап развития защиты прав человека от морального вреда в системе мусульманского права и ее особенности; 3) этап развития защиты прав человека от морального вреда в советской правовой системе; 4) этап развития защиты прав человека от морального вреда в независимом Таджикистане.

Диссертация была подготовлена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета. Период диссертационного исследования охватывает 2020-2022 годы.

Теоретические основы исследования. Теоретической основой диссертации являются исторические источники права, идеи и мнения представителей политической и правовой мысли, общечеловеческие ценности, труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные защите прав человека от морального вреда. В данной диссертации автор ссылается на научные труды У.А. Азиззода, Г.С. Азизкуловой, А.Л. Анисимова, К.М. Арсланова, Н.И. Бобоевой, И.Х. Бободжонзода, Э.Б. Буризода, С.М. Воробьева, Б.С. Гадоева, Г.Г. Горшенкова, А.М. Динаршоха, Д.Г. Дурнайкина, З.Х. Зокирзода, А.И. Имомова, Ш.Ф. Искандарова, К.В. Капустянского, Н.В. Кузнецовой, Ш.М. Менглиева, П.З. Мирзоева, Р.В. Мирбобоевой, Э.С. Насриддинзода, В.А. Евгеньева, О.И. Осадчей, Д.С. Рахмона, В.С. Романова, В.В. Рябина, Б.А. Сафарзода, И.И. Саидзода, Дж. Садизода, Н.Ф. Сафарзода, Е.В. Смиренской, И.А. Сухаревского, Л.Р. Сюкияйнена, Ш.Т. Тагойназарова, Ф.Т. Тохирова, А.Г. Холикзода, Р.Ш. Шарофзода, Ф.М. Шоева, Ш.Ш. Шосаидзода, А.М. Эрделевского и др.

Методологические основы исследования. Методологическую основу диссертационного исследования составляют общенаучные и специально-правовые методы. В частности в диссертации широко используются методы диалектики, логики-лингвистики, статистики, формально-правовой, сравнительно-правовой и историко-правовой.

Методом диалектики изучено становление и развитие защиты прав человека от морального вреда на территории исторического Таджикистана с древнейших времён до наших дней. Этот метод позволил проанализировать реальность защиты прав человека от морального вреда в каждой историко-правовой системе Таджикистана. Используя метод диалектики, мы смогли определить зарождение и

развитие прав человека и нематериальных благ в каждый исторический период. Этот метод чаще всего используется в подразделах первой главы. Логико-лингвистический метод облегчает анализ и правильное изложение терминов, понятий и юридических выражений, используемых в диссертационном исследовании. На основе этого метода предлагается единообразное и правильное употребление юридических терминов, понятий и выражений с логической и лингвистической точки зрения. Создание и решение в каждом подразделе основано на законах логики и языка. Этот приём особенно широко используется в первом и четвёртом подразделах второй главы.

С использованием статистических методов исследования защиты прав человека от морального вреда на примере клеветы, оскорбления и самоубийства использовались статистические результаты. Этот метод используется в четвёртом подразделе второй главы. На основе формально-правового метода защита прав от морального вреда рассматривается как чисто юридическое явление, а также определяются понятие морального вреда, его составляющие понятия, клевета, оскорбления и основания их криминализации. Этот метод широко используется в подразделах второй главы. Сравнительно-правовым методом изучены законодательство РТ, нормативно-правовые акты зарубежных стран и международные правовые акты в области защиты прав человека от морального вреда, выявлены сходство и различия между ними. Этот метод чаще всего использовался во втором и четвёртом подразделах второй главы. Историко-правовым методом был подвергнут историко-правовому исследованию вопрос защиты прав человека от морального вреда, в ходе которого было выявлено, что права человека и нематериальные блага, такие как жизнь, здоровье, честь, репутация и др. до сих пор в системе зороастрийского права на таджикской земле религиозно-правовыми источниками. Права человека были защищены от морального вреда, особенно от клеветы, оскорблений и других нарушений на таджикской земле, и постепенно формировались. Этот метод широко используется в подразделах первой главы. В совокупности эти методы позволили провести всестороннее, полное и объективное диссертационное исследование и решить поставленные задачи.

Эмпирическая основа исследования. Диссертация основана на Конституции РТ, уголовном, гражданском, гражданском процессуальном, уголовном процессуальном законодательстве и международных документах. В диссертации широко используются религиозно-правовые источники зороастрийского и мусульманского периода, законодательство советского периода, современное законодательство Таджикистана, законодательства иностранных государств и международные документы. При этом эмпирической базой диссертации послужило законодательство некоторых зарубежных стран, судебные решения и ежегодная статистика министерство и других государственных органов.

Научная новизна исследования. Научная новизна диссертации основывается на целях и задачах исследования, изучении опыта законотворчества и правоприменения прошлого таджикского народа, изучения наследия в развитии таджикского права и его применении в современности, совершенствование законо-

дательства страны. Новизна данного исследования выражается также в том, что оно является первым комплексным исследованием защиты прав человека от морального вреда с учётом исторических, правовых аспектов и историко-правового и теоретико-правового анализа защиты прав человека от морального вреда, этимологии понятия и возникновения правового понимания категорий «защита прав человека», «моральные права и блага», «моральный вред», «физические страдания» и «психологические страдания», на основании которых выстраивается личная позиция автора по защите прав человека от морального вреда. Научные положения выносимой на защиту диссертации отражают новизну диссертационного исследования и результаты поставленных задач, которые можно разделить на следующие группы:

- в результате диссертационного исследования изучено формирование и развитие норм и положений о защите прав человека от морального вреда в зороастрийской правовой системе, были определены уровень и степень признания и защиты прав человека и моральных благ от морального вреда в этой правовой системе;

- изучено развитие защиты прав человека от морального вреда в системе мусульманского права и выявлены особенности её реализации на территории Таджикистана;

- рассмотрен процесс развития законодательства о защите прав человека от морального вреда в советской правовой системе и независимом Таджикистане, указан уровень правового регулирования и правовой защиты в соответствии с этим законодательством;

- представлено понятие морального вреда и определены его виды и элементы;

- проведён сравнительно-правовой анализ национального законодательства и международных документов, внесены научно обоснованные предложения по совершенствованию национального законодательства в сфере защиты прав человека от морального вреда;

- проанализированы способы и приёмы защиты прав человека от морального вреда, определены формы возмещения морального вреда как наиболее распространённый способ защиты прав человека, признано целесообразным его признание видом уголовного наказания;

- изучено современное состояние и перспективы развития законодательства РТ о защите прав человека от морального вреда, и в зависимости от степени опасности клеветы и оскорбления для общества обоснованы предложения по их криминализации.

Положения, выносимые на защиту. Научная новизна исследования подтверждается следующими научными положениями, выносимыми на защиту:

1. Зороастрийская правовая система защищала человеческую жизнь, здоровье, честь, достоинство, репутацию и другие нематериальные блага. В зороастрийской правовой системе использовались понятия клеветы, оскорбления, лжи, невыполнения обязанностей и других подобных действий в форме понима-

ния, соответствующей его учению. Это является доказательством того, что эти вредные и греховные действия были признаны запретными и противоречащими зороастрийской культуре и учению со времён зороастрийского права и рассматривались как источник морального вреда. Религиозные нормы, обычаи а затем и действовавшее в то время законодательство считали человека и его интересы высшей ценностью, а в религиозно-философических и правовых источниках они охранялись особым образом.

2. Развитие норм защиты прав человека от морального вреда в мусульманской правовой системе имело свои особенности. Мусульманская правовая система признавала многие преступными деяниями, но в то же время считала клевету и оскорбления особыми деяниями, наносящими вред человеческому достоинству, чести, доброму имени и другим нематериальным благам, принимала особые меры для их защиты. Система мусульманского права рассматривает человека и его интересы как высшие ценности, созданные Богом, и предусматривает определённые обязанности и меры за любой вред, особенно его чести, достоинству и доброму имени.

3. Важные черты советской правовой системы выражаются в том, что впервые в истории права человека важнейшие моральные блага человека, такие как жизнь, здоровье, достоинство, честь, свобода совести и вероисповедания, репутации и др. в законодательстве получили официальное отражение, были усилены современные средства защиты и восстановления. Советская правовая система давала чёткие ориентиры по защите прав человека от морального вреда, признавала некоторые из этих деяний преступными и устанавливала в законодательстве специальную ответственность.

4. Моральный вред - это вид вреда, причиненный лицу в результате нарушения нематериальных прав, унижения нравственных благ лица, принадлежащих ему с момента рождения или в соответствии с законом, причиняющий физические и душевные страдания. В то же время мы согласны с понятием, предусмотренным в Постановлении Пленума Верховного Суда Российской Федерации «О применении некоторых вопросов законодательства о компенсации морального вреда» от 20 ноября 1994 г. № 10.

Элементы морального вреда можно классифицировать следующим образом:

1) психологические элементы - толерантность (переживание), горе, страх, тревога, стыд, гнев, депрессия, одиночество, отчаяние, страдание, травма, психические расстройства и др.;

2) физические элементы - боль, головокружение, тошнота, лихорадка, зуд, жжение, кровотечение, астма, инфекция, различные заболевания и др.;

3) дополнительные элементы - потеря работы, потеря здоровья, потеря близких, отсутствие свободы деятельности в общественной жизни и др.

5. Необходимо предусмотреть в законодательстве страны критерии определения элементов морального вреда, так как элементы морального вреда играют решающую роль в определении размера вреда. При этом понятия и

выражения «страдание», «физическое страдание» и «психическое страдание», имеющие юридическую природу, не имеют места в действующем законодательстве РТ. Даже противоправные действия, представляющие серьезную угрозу для общества, выходят за рамки ведения правоохранительных органов, такие, например, как защита человеческого достоинства от клеветы и оскорблений, конкретные способы возмещения морального вреда и тому подобное. Также законодательством страны предусмотрены термины вреда, ущерба, компенсации, возмещения убытков и морального вреда в смешанном виде, а в ряде случаев и противоречащие друг другу. Поэтому необходимо использовать правильные единообразные термины и выражения в законодательстве страны (ГК РТ, УК РТ, Кодекс РТ об административных правонарушениях, Трудовой кодекс РТ).

6. Способы защиты прав человека от морального вреда в зависимости от вида вреда являются:

1) имущественный вред (признание прав, возмещение вреда и восстановление его в первоначальном виде);

2) неимущественный вред (признание прав; восстановление положения, существовавшего до нарушения закона, и предотвращение действий нарушающих закон или создающих угрозу его нарушения; признание недействительными сделок; признание недействительным акта государственного органа или органа местного самоуправления по ст. 174 ГК РТ и др.);

3) моральный вред; физический вред (возмещение медицинских расходов и восстановления здоровья человека); психологический вред (публичное извинение перед потерпевшим, реабилитация психического состояния потерпевшего с помощью врача-психиатра и психотерапевта с применением психотерапевтических методов).

7. Другой частью исследования является теоретико-правовой анализ понятия и понимания нарушений в сфере защиты прав человека от морального вреда. Это понятие клеветы и оскорбления заслуживает особого внимания. Клевета - это умышленное распространение ложных сведений, унижающих достоинство человека, порочащих его репутацию, причиняющих ему душевные страдания. Оскорбление - это умышленное унижение чести и достоинства человека в форме нецензурной брани, что, в свою очередь, приводит к душевным страданиям. Введение предложенных понятий «клевета» и «оскорбление» позволяет устранить недостатки в действующем законодательстве страны.

Предлагаем следующие **практические рекомендации**, разработанные в результате диссертационного исследования:

1. В общих положениях действующего законодательства РТ о защите прав человека от морального вреда (в частности, ГК РТ - ст. 171 или 174, УК РТ - ст. 85¹, Трудовой кодексе РТ - ст. 1, УПК РТ – ст. 6) надо устанавливать моральный вред, физические страдания, душевные страдания, возмещение морального вреда и элементов морального вреда в предусмотренной форме по теоретическим рекомендациям.

2. Постановление Пленума Верховного Суда РТ от 23 декабря 2011 г. № 7 «Об исполнении судами законодательства о защите чести и достоинства граждан и юридических лиц», усовершенствованный, а в данном документе перечень нематериальных благ, которые в результате их нарушения лицу понесут моральный вред, понятие морального вреда, элементы морального вреда, понятия физического страдания, душевного страдания, клевета и оскорбление должен быть установлен в форме, приведенной в теоретических рекомендациях.

3. В целях душевного удовлетворения потерпевшего и уменьшения его душевных страданий в ст. 12 ГК РТ должно предусмотреть «психотерапевтическое лечение потерпевшего» как мера защиты прав человека от морального вреда. В то же время для более эффективной защиты прав человека от морального вреда возможно использование эффективного опыта советской правовой системы публичного извинения, которое может быть использовано в качестве формы уголовного наказания в Таджикистане в ст. 47 УК РТ введено «публичное извинение».

4. Принят Закон РТ «Об оказании психологической помощи населению в РТ», в котором определены основные понятия психических расстройств (неврозы, депрессия, тревога и др.), причины их возникновения и механизм их устранения.

5. В ст. 47 УК РТ надо добавить «Возмещение морального вреда» как дополнительный вид уголовного наказания за клевету, оскорбления и другие преступные деяния, и процесс возмещения морального вреда должен вестись не в гражданском, а в уголовном судопроизводстве.

6. Клевету в ст. 135 УК РТ восстановить в следующем виде:

1) Клевета, то есть заведомое распространение ложных сведений, унижающих достоинство другого человека и порочащих его репутацию,

- наказывается штрафом в размере от пятисот до одной тысячи минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок до двух лет, либо лишением свободы на срок до двух лет.

2) Клевета с использованием печати, иных средств массовой информации или социальных сетей, в том числе сети Интернет и (или) неопределенного круга лиц,

- наказывается штрафом в размере от одной до трех тысяч минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от двух до пяти лет, либо лишением свободы на срок от двух до пяти лет.

3) Клевета с использованием своего служебного положения или в отношении лица, больного опасным заболеванием,

- наказывается штрафом в размере от трех тысяч до пяти тысяч минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от пяти до восьми лет, либо лишением свободы на срок от пяти до восьми лет.

4) Клевета с обвинением лица в совершении преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности либо в тяжких или особо тяжких преступлениях,

- наказывается штрафом в размере от пяти до восьми тысяч минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от восьми до десяти лет, либо лишением свободы на срок от восьми до двенадцати лет.

7. Оскорбление в ст. 136 УК РТ восстановить в следующем виде:

1) Оскорбление, то есть нецензурная брань, унижающая достоинство другого лица,

- наказывается штрафом в размере от двухсот до пятисот минимальных размеров оплаты труда либо исправительными работами на срок до двух лет, либо лишением свободы на срок до двух лет.

2) Оскорбление с использованием печати, иных средств массовой информации, социальных сетей, в том числе сети Интернет и (или) неопределенного круга лиц,

- наказывается штрафом в размере от пятисот до восьмисот минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от двух до пяти лет, либо лишением свободы на срок от двух до пяти лет.

Теоретическое и практическое значение исследования выражается в том, что выводы и рекомендации, полученные в результате диссертационного исследования, могут быть использованы для решения теоретических и практических вопросов в области защиты прав человека.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что содержащиеся в нем выводы и предложения могут помочь в решении ряда вопросов теории государства и права, посвященных правам и свободам человека. Использование материалов диссертации при анализе и обобщении теоретической, историко-правовой и отраслево-правовой тематики дает новые научные данные и материалы. Выводы и рекомендации, полученные в результате диссертационного исследования института защиты прав человека от материального вреда, способов и механизмов его защиты, могут быть использованы для решения ряда проблем теории государства и права, прав человека, уголовного права, гражданского права, существующей гражданско-правовой юридической науки в целом.

Практическая значимость исследования выражается в том, что в правотворческой деятельности по совершенствованию законодательства могут быть использованы выводы и рекомендации исследований по защите прав человека от морального вреда. Выводы и рекомендации исследования имеют большое значение для правоприменительной практики по защите прав человека от морального вреда.

При этом основные положения диссертационного исследования могут найти признание в подготовке учебно-методической литературы, а также использоваться в процессе преподавания теории государства и права, истории государства и права, прав человека, конституционного права, гражданского права, уголовного права и др.

Степень достоверности результатов исследования. Достоверность результатов диссертационного исследования подтверждаются благодаря объективному всестороннему анализу теоретических и практических исследований по

различным аспектам защиты прав человека от морального вреда, анализу результатов и выводов, принятых в науке, анализу концепций, идей и рекомендаций. Национальное законодательство основывается на законодательстве зарубежных стран и международно-правовых актах в сфере защиты прав человека от морального вреда, изучении современного положения, перспектив и путей совершенствования законодательства страны о защите прав человека от морального вреда.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Предмет и содержание исследования соответствует паспорту специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учения о праве и государстве, утвержденному Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации основывается на уровне научной новизны диссертационного исследования, научных выводах, вынесенных на защиту, научных статьях, докладах на республиканских и международных научных конференциях по вопросам защиты прав человека от морального вреда. В то же время проблематика и стиль диссертации отражают личный вклад автора. Кроме того, автором в диссертационном исследовании по решению вопросов, связанных с защитой прав человека от морального вреда, в области науки и законодательства страны были внесены существенные новшества.

Утверждение и реализация результатов исследований. Диссертация была подготовлена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, неоднократно обсуждалась на заседаниях кафедры, и выносилась на защиту.

Наиболее важные результаты диссертационного исследования обсуждались в виде докладов на следующих республиканских и международных научно-теоретических конференциях:

а) международный:

– «Актуальные проблемы международного права и внешнеэкономической деятельности» доклад на тему «Международно-правовое регулирование нематериальных благ человека» (Владимир, 2020 г.);

– «Современные исследования как фактор развития экономики и социальной сферы» доклад на тему «Возмещение морального вреда как средство защиты прав человека» (Петрозаводск, 2022 г.);

– «Консолидация интеллектуальных ресурсов как фактор развития современных исследований» доклад на тему «Защита прав человека от морального вреда по уголовному законодательству Таджикской ССР» (Петрозаводск, 2022 год);

– «Экономика и право. Современное состояние и перспективы развития» доклад на тему «О защите человеческого достоинства от клеветы и оскорблений в Республике Таджикистан» (Петрозаводск, 2022 г.);

б) республиканские:

– «Теоретические вопросы реализации прав человека в Республике Таджикистан» доклад на тему «Защита прав женщин от морального вреда в историко-правовых системах Таджикистана» (Душанбе, 2020 г.);

– Научно-теоретическая конференция преподавателей, сотрудников и студентов, посвященная «30-летию Государственной независимости Республики Таджикистан» и «Двадцатилетию изучения и развития естественнонаучных, точных и математических предметов в сфере науки и образования» (2020-2040 годы)» доклад на тему «Понятие морального вреда»: теоретический и сравнительно-правовой анализ» (Рашт, 2021);

– Научно-теоретическая конференция профессоров, преподавателей и студентов по итогам научно-исследовательской работы в 2020 году и задачам на 2021 год, посвященная 30-летию Государственной Независимости Республики Таджикистан и «Двадцатилетию изучения и развития природных, точные и математические науки» (2020-2040 гг.) доклад на тему «Охрана частной жизни в историко-правовой и современной системах Таджикистана» (Куляб, 2021 г.);

– «Независимость – бесценное сокровище» доклад на тему «Роль государственной независимости Республики Таджикистан в регулировании и защите прав человека от морального вреда» (Рашт, 2021 г.);

– «Права человека в условиях глобализации» доклад на тему «Защита человеческого достоинства от клеветы и оскорблений в Республике Таджикистан» (Душанбе, 2021 г.);

– «Основы укрепления государственной независимости Республики Таджикистан в условиях возрастающих угроз и информационных рисков» доклад на тему «Защита прав человека от морального вреда в национальном законодательстве и международных документах» (Душанбе, 2022 г.);

– Научно-теоретическая конференция преподавателей, сотрудников и студентов, посвященная 25-летию Народного Единства и «Двадцать лет изучения и развития естественнонаучных, точных и математических предметов в области науки и образования (2020-2040 годы)» доклад на тему «Последствия морального вреда» (Рашт, 2022 г.).

Публикация по теме диссертации. По теме диссертации и ее сущности соискателем были опубликованы 3 монографии, 37 научных статей, в том числе 14 из них в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан, и 23 статей в других журналах.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, двух глав, семи подразделов, заключения, рекомендации и списка литературы. Общий объем диссертации составляет 202 страниц.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ (АННОТАЦИЯ)

Во **введении** обосновывается актуальность темы исследования, уровень изученности, цели, задачи исследования, методологическая основа исследования, научная новизна исследования и предполагаемые точки исследования, теорети-

ческая и практическая значимость исследования, одобрение исследования результатов, структура и объем диссертации.

Первая глава называется **«Защита прав человека от морального вреда в историко-правовых системах Таджикистана»** и состоит из трех подразделов.

В первом параграфе данной главы – **«Защита прав человека от морального вреда в зороастрийской правовой системе»**, автор указывает в исследовании, что Авеста определяет объем личных неимущественных прав, тем самым одновременно признавая и защищая прав и свобода человека, особенно от морального вреда. Источники зороастрийского права признают человека главным чудом света, и всегда подчеркивали уважение прав человека, верховенство его положения в обществе, защиту прав собственности и личных свобод.

По мнению автора, зороастрийская правовая система полностью защищает права на собственность, честь, чистоту семьи, репутацию, честь, религиозные святыни, народные обычаи и окружающую среду в своих правовых источниках, защищает от воровства, прелюбодеяния и лжи, наносящих моральный вред, и налагает суровые наказания за такие действия.

Автор констатирует, что зороастрийская правовая система защищала такие духовные ценности, как честь, достоинство, доброе имя, свобода совести и религиозных убеждений, на которые человек имеет неотъемлемое право. Согласно анализу вопроса, зороастрийская правовая система использовала термины «клевета» и «оскорбление» в их нынешнем значении. Это доказательство того, что клевета и оскорбление признаются серьезными преступными деяниями и нарушениями прав человека со времен зороастрийского права.

По мнению диссертанта, система зороастрийского права рассматривала человека, его жизнь, здоровье, достоинство, честь и доброе имя как высший дар природы и Бога, и его защита осуществлялась всеми средствами. Система зороастрийского права, являвшаяся религиозной системой и ее основным источником, были нормы зороастризма, предусматривавшие смертную казнь виновного в запрещенном деянии.

Во втором параграфе первой главы – **«Особенности защиты прав человека от морального вреда в мусульманской правовой системе»**, автор в исследовании отмечает, что более девяноста процентов населения Таджикистана являются последователями ислама. Поэтому изучение мусульманского права и культуры имеет особое значение и оказывает существенное влияние на развитие нравственных, религиозно-правовых отношений таджикского народа. Мусульманская правовая система уделяет пристальное внимание всем аспектам жизни человека, правам и свободам, признает, устанавливает и защищает их на основе правовых источников. В частности наиболее охраняемыми объектами этой правовой системы являются духовные права и свободы, такие как жизнь, здоровье, достоинство, репутация, доброе имя, свобода совести и религиозных убеждений.

По мнению автора, к кругу действий, которые могут непосредственно навредить человеку морально, относятся запрещенные действия, такие как клевета, оскорбление и ложь. Мусульманская правовая система уделяет особое вни-

мание проблеме клеветы и считает ее одним из самых безобразных поступков человека. Обвинение человека в том, чего он не сделал или не сказал, или дача ложных показаний о нем, является одним из действий, которые мусульманское право рассматривает как греховное деяние и предусматривает различную ответственность для тех, кто его совершает. Мусульманская правовая система ставит защиту прав человека от морального вреда, причиняемого клеветой, выше других правовых систем и считает это тяжким грехом.

Автор диссертации констатирует, что вопрос семейных отношений, в результате которых возникает возможность причинения морального вреда, и которые регулируются и охраняются мусульманской правовой системой, вопрос отношений с супругами, воздержание от домашнего насилия, ограничение имущества и неимущественных прав супруга, ограничение прав и возможностей других членов семьи и др. Еще одним моментом, негативно влияющим на честь и достоинство человека и являющимся основанием для возмещения морального вреда, является совершение акта изнасилования или прелюбодеяния, в результате которого моральный вред наносится не только женщине, но и ее семье.

Анализ вопроса показал, что мусульманское право отдавало приоритет свободам и правам личности, но в большей степени ориентировалось на признание и защиту личных неимущественных прав. В то же время выяснилось, что многие положения мусульманского права посвящены свободе, человеческому достоинству, правам бедных, сирот, борьбе с насилием и другими преступлениями, являющимися источником морального вреда.

В третий параграф первой главы – **«Развитие законодательства о защите прав человека от морального вреда в советской правовой системе и независимом Таджикистане»**, автор указывает в исследовании на дальнейшее развитие советской правовой системы и расширение современных правовых норм. На этот период развития государства и права Таджикистана приходится гуманность, признание прав и законных интересов человека в целом и защита человека от морального вреда в частности. Союз Советских Социалистических Республик был образован 30 декабря 1922 года и просуществовал до 26 сентября 1991 года. Этот период отличается своими особенностями от других этапов становления и развития правовой системы Таджикистана.

Автор отмечает, что до принятия Конституции 1977 г. в Советском Союзе мало внимания уделялось вопросу врожденных прав человека, нарушение которых наносило бы человеку моральный вред. Например, в 1929 году была принята Конституция Таджикской ССР, которая является первым конституционным актом в истории Таджикистана. Этот документ в какой-то мере регулировал права и свободы человека и гражданина, но в большей степени ориентировался на права личности и неприкосновенность частной жизни. Декларация также не предусматривала право на жизнь, право на охрану здоровья, право на неприкосновенность частной жизни и так далее. Лицо защищено от морального вреда только в том случае, если объекты, непосредственно связанные с ним (неприкос-

новенность личности, достоинство, жизнь, здоровье и т. д.), признаны в Конституции и других важных правовых актах.

В 1977 г. была принята новая Конституция СССР, а на ее основе в 1978 г. принята новая Конституция Таджикской ССР. Согласно диссертации, при принятии этих важнейших документов Советского государства учитывались важнейшие показатели международных договоров, передовой опыт мирового правотворчества и правоприменения, непосредственное состояние Советского государства. В частности, защита и регулирование прав человека на более высоком уровне отличались от предыдущих конституций. Эти права относятся к числу неотъемлемых и священных прав человека, нарушение которых причиняет моральный вред человеку. Широкая регламентация этого комплекса прав и свобод в высшем законодательном акте - Конституции - свидетельствует о защите прав человека от морального вреда в Советском Таджикистане.

Одним из важнейших документов, в котором четко устанавливалась защита прав человека от морального вреда, был Уголовный кодекс Таджикской ССР 1935 г. Документ уделяет особое внимание защите прав человека от морального вреда и признает акты причинения морального вреда преступным деянием. В частности клевета и оскорбление, считающиеся одними из наиболее тяжких деяний, причиняющих моральный вред, в Таджикской ССР по-прежнему считались уголовным деянием и за их совершение устанавливалась уголовная ответственность. В 1961 году был вновь принят Уголовный кодекс Таджикской ССР, и эта новая стадия рассматривалась как защита прав человека от морального вреда. Настоящим Кодексом было закреплено в ст. 138 клевета и в ст. 139 оскорблений. Эти нормы явились новым и большим шагом в защите прав человека от морального вреда. Однако ответственность за такие действия была определена очень слабо.

Автор отмечает, что в первые годы государственной независимости, несмотря на изменения и дополнения в области прав человека, на практике страна не смогла их реализовать, потому что политическая нестабильность не давала такой возможности. Таким образом, советская правовая система оставалась нестабильной до принятия новой Конституции и отраслевого законодательства в Таджикистане. В результате 6 ноября 1994 года была принята новая Конституция независимого Таджикистана, в свете которой было принято отраслевое законодательство – кодексы и другие нормативно-правовые акты, сформирована национальная правовая система, предпринявшая новые шаги по защите прав человека от морального вреда.

Вторая глава называется **«Понятие, правовые основы и способы защиты прав человека от морального вреда»** и состоит из четырех подразделов.

В первый подраздел второй главы – **«Понятие, виды и элементы морального вреда»**, автор констатирует, что понятие морального вреда можно определить. Уточнение понятия морального вреда позволяет уточнить наличие действий правонарушителя. По мнению автора, в теории и практике правоприменения используется ряд понятий, в ряде случаев употребление того или иного сло-

восочетания не может охватывать используемое понятие, либо оно употребляется не в своей позиции и месте, в частности, понятия вреда, убытка, ущерба, морального вреда, физического вреда, психологического вреда, морального вреда и тому подобное. В теории и практике правоприменения по вопросу о моральном вреде и способах и средствах его взыскания законодательством предусмотрены разные положения. Но два основных понятия - вред и убыток - это общеупотребительные термины.

Автор отмечает, что будет сложно разделить понятия вреда, убытка, ущерба. Безусловно, это свидетельствует о богатстве таджикского языка, но, на наш взгляд, язык закона должен быть четким и понятным, так как неточная формулировка может привести к неправильному регулированию или неправильному толкованию закона, что мешает регулировать правоотношения. В связи с этим автор считает, что убыток носит сугубо имущественный характер и наносит ущерб имуществу лица, ущерб носит моральный характер и наносит вред психике человека, а вред является общим понятием и включает в себя как ущерб, так и вред. Поэтому мы последовательны в использовании термина «вред».

Во второй подраздел второй главы – **«Основы национальной и международной защиты прав человека от морального вреда»**, автор отмечает, что нематериальные права и свободы человека и их защита от морального вреда являются предметом регулирования не только национальным, но и международным правом... Поэтому правовые основы защиты прав человека можно разделить на две группы: основы национального и международного права защиты прав человека от морального вреда.

Существует множество международных документов, регулирующих правоотношения в сфере защиты прав человека от морального вреда. Прежде всего, Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Конвенция СНГ о правах человека и свободах, Европейская конвенция о правах человека и основных свободах, Американская конвенция о правах человека, Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания и др. Большинство из этих актов были признаны и ратифицированы Республикой Таджикистан, при этом в ее национальном законодательстве отражены положения международных документов по защите прав человека. Таджикистан сотрудничает с Организацией Объединенных Наций и другими международными организациями с первых дней своей независимости, уделяя особое внимание развитию национального государства в соответствии с общепринятыми стандартами прав человека, их важностью и актуальностью.

По мнению автора, признание и защита человеческого достоинства является неотъемлемой частью национального законодательства и международных договоров. Как международные документы, так и законодательство страны уделяют особое внимание человеческому достоинству и репутации. Следует отметить, что практика и теория законодательства страны не конкретизирует точный пере-

чень прав и неимущественных благ человека, однозначное понятие и признаки морального вреда, виды морального вреда. Плюрализм и полемика по рассматриваемому вопросу приводят к проблемам в правовом порядке, и, как следствие, должным образом не организована защита прав человека от морального вреда.

В третий подраздел второй главы – **«Способы защиты прав человека от морального вреда»**, автор указывает, что права человека и гражданина, составляющие основное содержание правовых актов Республики Таджикистан и международных договоров, не ограничивается правовым регулированием, защита также необходима. Защита прав человека от морального вреда осуществляется в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, иностранных государств и международными актами в судебном порядке.

По мнению автора, формы защиты прав человека от морального вреда можно классифицировать по видам нарушения прав и нематериальных благ, так как формы защиты прав различаются в зависимости от прав и нематериальных благ. Например, при причинении вреда здоровью защита права на здоровье человека осуществляется в виде возмещения расходов на лечение и психическую реабилитацию. При нарушении права на неприкосновенность личной и семейной тайны, кроме возмещения морального вреда в материальной форме, требуется опровержение порочащих сведений о частной жизни физических лиц, что влечет за собой восстановление нарушенных прав.

Автор отмечает, что в юридической литературе и законодательстве страны предусмотрена защита прав и свобод человека в форме возмещения морального вреда, а не морального вреда. Сложность защиты прав и нематериальных благ заключается в том, что восстановить их в первоначальном виде практически невозможно. Способы защиты прав человека от морального вреда делятся на материальный (денежный) и нематериальный вред.

Автор диссертации констатирует, что, к сожалению, не всегда удается восстановить прежнее состояние пострадавшего. Например, в случае клеветы, гибели людей, причинения тяжких телесных повреждений и т. д. По мнению автора, лучше было бы усилить меры по недопущению морального вреда. Точнее, ответственность за клевету и оскорбление следует рассматривать как ответственность за жизнь (ст. 104-109 УК), здоровьем (ст. 110-129 УК), честью (ст. 138-142 УК).

В четвертом подразделе второй главы – **«Современное состояние и перспективы развития законодательства Республики Таджикистан в сфере защиты прав человека от морального вреда»**, автор отмечает, что защита чести, достоинства и репутации и до сих пор берет свое начало в историко-правовой системе Таджикистана. Следует отметить, что одним из важнейших вопросов защиты прав человека от морального вреда являются противоправные действия клеветы и оскорбления, так как данные противоправные действия уходят своими корнями в зороастрийское, мусульманское и советское право и признаются преступным деянием в этих правовых системах, виновные в клевете и оскорблении строго наказывались. Во всех источниках зороастрийского и мусульманского

права клевета и оскорбления считаются крайне опасными и решительно осуждаются. Если сопоставить правовые нормы сегодняшнего законодательства о защите прав человека от морального вреда с историческими источниками, становится ясно, что в историко-правовой системе Таджикистана по сравнению с современной системой серьезное внимание уделяется защите прав человека от морального вреда.

Автор констатирует, что криминализация и декриминализация являются такими явлениями, которые направлены на совершенствование Уголовного кодекса Республики Таджикистан. Однако такие изменения не должны подрывать ценность прав и свобод человека. Ценность и неприкосновенность прав и свобод человека и гражданина должны учитываться в процессе совершенствования уголовного законодательства. В данном контексте можно отметить, что одним из таких изменений является декриминализация клеветы и оскорбления. То есть через 5 месяцев после декриминализации клеветы и оскорбления в Российской Федерации в РФ клевета и оскорбление были выведены из-под регулирования УК РФ, и были установлены в одной статье 174¹ ГК РФ. Однако после 25 дней декриминализации клеветы и оскорбления в Таджикистане Российская Федерация вновь определила клевету как уголовно наказуемое деяние.

Учитывая выявленные основания для декриминализации клеветы и оскорбления в 2012 году, автор утверждает, что ни одно из этих оснований не является достаточным и не может быть основанием для декриминализации клеветы и оскорбления.

Автор диссертации отмечает, что унижение человеческого достоинства и диффамация в целом, клевета и оскорбления наносят человеку большой моральный ущерб и, в конечном счете, имеют тяжелые последствия. Поэтому клевета и оскорбление должны быть повторно криминализованы, а ответственность должна быть ужесточена. Автор предлагает следующие интересные основания для повторной криминализации клеветы и оскорбления:

- а) опасные последствия клеветы и оскорбления для потерпевшего;
- б) общественная опасность клеветы и оскорбления;
- в) тяжкие последствия клеветы и оскорбления в средствах массовой информации и сети Интернет;
- г) приоритет уголовно-правовой защиты человеческого достоинства и чести от клеветы и оскорбления;
- д) имеющие историко-правовую основу уголовно-правовые средства защиты чести и достоинства человека от клеветы и оскорбления;
- е) несоответствие и неравенство уровня гражданско-правовой ответственности за клевету и оскорбление степени морального вреда, причиненного потерпевшему;
- ё) противодействие декриминализации клеветы и оскорбления в соответствии с рядом норм законодательства страны;
- ж) преступность клеветы и оскорбления по законодательству сопредельных государств и СНГ;

з) наличие судебной практики в РТ по клевете и оскорблению и увеличение показателей по этому поводу;

и) наличие элементов клеветы и оскорбления и точность их опасных последствий в диспозиции некоторых статей Особенной части УК РТ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В **заключении** изложены основные результаты диссертационного исследования, выражены теоретические аспекты, а также автор диссертации вносит ряд предложений по совершенствованию законодательства. По результатам диссертационного исследования сделаны следующие выводы:

1. В результате изучения исторических, религиозно-философских и правовых источников по системе зороастрийского права можно сделать вывод о том, что человек и его права и интересы, свободы личности и особенно его духовные интересы считаются высшей ценностью и были признаны и защищены на уровне понимания и сознания того времени. Зороастрийская правовая система уделяет особое внимание защите, обеспечению и реализации прав человека, которые ярко выражены в исторических, философских и религиозно-правовых источниках. В частности данная правовая система защитила честь, достоинство, престиж и другие нематериальные интересы человека на должном уровне в установленные сроки. Действия, способные нанести ущерб этим правам человека, имеют особое правовое регулирование и строго охраняются. Согласно основным идеям зороастрийского учения, «добрые мысли», «добрые слова» и «хорошее поведение» – это действия, наносящие вред этим охраняемым объектам зороастрийского права, такие как клевета, оскорбления, ложь, сплетни, невыполнение обязанностей и ответственности были признаны виновными и заслуживающими наказания [1 – А]; [4 – А]; [8 – А].

2. Учение ислама и исламское право считаются авторитетной правовой системой, которая ценит человека и его интересы во всех правовых источниках и должным образом защищает признание естественных и нематериальных прав человека. Особое внимание уделялось защите достоинства и престижа личности в мусульманском обществе, ее равноправию, независимо от социального статуса и достатка, политического положения и других обстоятельств. В результате анализа стало ясно, что для причинения вреда этим охраняемым правовым благам в системе мусульманского права предусмотрены специальные положения и правовые меры в виде телесных наказаний, материальных и дисциплинарных взысканий. В частности следует отметить установленный правовыми источниками механизм реализации данных правовых мер. В связи с этим источники мусульманского права способствуют примирению и оптимизму в обществе, всячески способствуют миру и счастью людей. В частности Коран, как основной источник исламского права, специально защитил человека и его материальные и нематериальные права и интересы. Мусульманская правовая система регулирует нематериальные права человека – честь, достоинство и особое положение в мусульманском об-

ществе – правовыми нормами особым образом, через методы принуждения, запрета и поощрения [1- А]; [5 – А]; [22 – А].

3. Советская правовая система явилась основой для развития современной системы национального права и создала комплексную и формальную нормативно-правовую базу и условия регулирования отношений по защите прав человека. Советская правовая система, как отдельный этап таджикской государственности, прошла такие периоды становления и развития, каждый из которых отличается своими особенностями. Общая особенность советской правовой системы состоит в том, что впервые в истории права человека, важнейшие духовные блага человека, такие как жизнь, здоровье, честь, достоинство, свобода совести и вероисповедания, деловая репутация и др. формально охранялись в соответствии с всесоюзным законодательством и законодательством Таджикской ССР. Особенности этого периода отражаются в том, что система национального права и национального законодательства в области защиты прав человека от морального вреда постепенно формировалась с учетом исторических, национальных, культурных и религиозных достижений. В частности, заслуживают внимания отечественные культурно-правовые достижения в развитии национальной правовой системы и законодательства о правах человека, неприкосновенности человека, защите его интересов как высшей ценности на конституционном уровне и отраслевым законодательством. С признанием и установлением индивидуальных прав человека был создан механизм защиты прав человека от морального вреда [1- А]; [13 – А]; [23 – А].

4. Анализ понятия и особенностей защиты прав человека от морального вреда показал, что оно имеет особые элементы и черты. Хотя среди ученых существуют разногласия по поводу морального вреда, они выявили ключевые особенности в предложении определения и понимания морального вреда, его элементов и признаков. В целом можно сделать вывод, что моральный вред имеет два источника или основания существования: одно – физические страдания, другое – душевные страдания. Если особым признаком имущественного вреда является материальный вред, то моральный вред причиняется в результате страдания и психического напряжения. В целом присутствуют элементы духовного вреда: элементы психологического характера – возбуждение, стыд, смущение, гнев, депрессия, отчаяние, одиночество, страдание, горе, страх, травма, эмоциональные переживания, психические расстройства и др.; элементы, имеющие физическую природу – боль, головокружение, лихорадка, тошнота, зуд, жжение, одышка, инфекция, инвалидность и др. [21 – А]; [36 – А].

5. В результате диссертационного исследования стало ясно, что одним из важнейших вопросов в отношении морального вреда является определение его характеристик. Моральный вред как междисциплинарное и комплексное явление также имеет различные характеристики, обусловленные его широким спектром. Очень важно четко определить эти характеристики. Это позволяет отличать моральный вред от других видов вреда в теории права и в практике правоприменения. Можно отметить такие характеристики морального вреда: в нематериальной

форме, т.е. страдание, психическое напряжение, истязание и др. возникать; связаны ли морально с имущественным ущербом; требуют специальной формы удостоверения личности и доказательства; имеют специальную форму восстановления; имеют сложную правовую природу; в некоторых случаях необратимы в прежней форме и т. д. [18 – А]; [21 – А]; [36 – А].

6. В результате анализа нормативно-правовых актов страны стало ясно, что права человека и нематериальные блага регулируются важнейшими правовыми актами страны – Конституцией, кодексами и другими действующими законами, обеспечивая при этом механизм для их правовой защиты. Однако действующее отраслевое законодательство, наряду с комплексностью данного вопроса, также не лишено недостатков текстового, технического и содержательного характера. Например, некоторые аспекты защиты прав человека от последствий причинения морального вреда еще не полностью урегулированы в законодательстве. Недостаточно отражены такие, как понятие морального вреда, понятие физического и душевного страдания, элементы морального вреда, точное основание возникновения морального вреда и механизм его возмещения [9 – А]; [10 – А].

7. В результате сравнительно-правового анализа действующего законодательства РТ, зарубежного законодательства и международных актов стало ясно, что признание и защита чести и достоинства, и в целом прав человека являются основополагающей частью охраняемых объектов национального и международного права. В отличие от законодательства некоторых зарубежных стран, законодательство нашей страны не определяет точного перечня прав человека и нематериальных благ, своеобразия понятия и признаков морального вреда, видов морального вреда. Разногласия в теории права и практике правоприменения по рассматриваемому вопросу привели к проблемам в защите прав человека от морального вреда [7 – А]; [9 – А]; [10 – А].

8. В результате анализа способов защиты прав человека от морального вреда стало ясно, что этот механизм и процесс зависят от вида, уровня и степени вреда и других обстоятельств. Это может возникать вследствие причинения имущественного вреда, нематериального вреда, морального вреда и так далее. Именно в результате выделения и уточнения характера вида вреда могут быть установлены средства и механизмы защиты прав человека от последствий морального вреда. С учетом этого средства и способы защиты прав человека от морального вреда можно разделить на отдельные виды, каждый из которых требует применения определенного механизма защиты [6 – А]; [35 – А].

9. Анализ правоприменительного опыта Таджикистана и других стран свидетельствует о том, что защита прав человека от морального вреда, особенно защита человеческого достоинства от диффамации и оскорбления в уголовно-правовом порядке, может быть более эффективной. На наш взгляд, декриминализация диффамации и оскорбления и их гражданско-правовая или административно-правовая регламентация не обеспечивают адекватной защиты прав человека от морального вреда. Многие зарубежные страны (такие как Россия, Узбекистан, Китай, Туркменистан, Азербайджан, Беларусь и др.) установили уголов-

ную ответственность за клевету и оскорбление в защиту прав человека, и их правоприменительный опыт показал эффективность защиты этих благ [14 – А]; [15 – А]; [24 – А]; [29 – А].

10. Диффамационные и оскорбительные действия при наличии следующих оснований подлежат квалификации в качестве уголовных правонарушений в уголовном законодательстве Республики Таджикистан: тяжкие последствия этих действий для потерпевшего; высокий общественный риск клеветы и оскорбления; серьезные последствия клеветы и оскорбления через СМИ и Интернет; приоритет уголовно-правовой защиты человеческого достоинства и чести; имеющие историко-правовую основу уголовно-правовой защиты человеческого достоинства и чести; несоответствие и неравенство степени гражданско-правовой ответственности и примененной гражданско-правовой меры степени морального вреда, причиненного потерпевшему; противодействие декриминализации клеветы и оскорбления рядом положений законодательства страны (ст. 5 и 17 Конституции РТ; ст. 2 и 5 УК РТ); криминализация клеветы и оскорбления в законодательстве зарубежных стран и эффективность их реализации; наличие судебной практики в РТ по делам о клевете и оскорблении и увеличение количества таких деяний в стране; наличие признаков клеветы и оскорбления в диспозиции некоторых статей Особенной части УК РТ как уголовных преступлений (ст. 106, 109, 113 УК) [14 – А]; [15 – А]; [24 – А]; [29 – А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В результате изучения, рецензирования и исследования диссертации представлены следующие научно-практические предложения и рекомендации:

1. Правовые концепции, имеющие теоретическое и практическое значение, полученные в результате диссертационного исследования, предложены для совершенствования законодательства страны:

а) Моральный вред определяется как вред, причиненный в результате нарушения неимущественных прав и вреда духовному благополучию лица, по рождению или по закону, и причинение лицу физических и душевных страданий. Либо моральный вред – душевные и физические страдания, которые наносятся в результате действий (бездействия), покушение на духовные блага от рождения или в силу закона (жизнь, здоровье, личное достоинство, деловую репутацию, неприкосновенность частной жизни, личные и семейные тайны) или нарушение личных неимущественных прав (права на использование своего имени, авторских и иных неимущественных прав в соответствии с законодательством об охране прав интеллектуальной собственности) или имущественных прав гражданина;

б) душевная боль – это внутреннее ощущение того, что человек страдает от состояния душевного дискомфорта, его внутренний и внешний покой снижен, что сказывается на процессе его восприятия. Страдание приходит в форме страха, волнения, беспокойства, гнева, стыда, депрессии и так далее;

в) физическая боль – это физическое ощущение и психический дискомфорт, к которому относятся боль, головокружение, лихорадка и так далее. Они вызваны болезнями и травмами, а также негативными внешними факторами (высокая температура, токсины и др.);

г) возмещение морального вреда – это восстановление психического или физического состояния лица либо компенсация ему в результате нарушения нематериальных прав человека и морального вреда, причиненного ему правонарушителем, в установленном порядке;

д) элементы морального вреда можно классифицировать следующим образом:

– психологические элементы: толерантность, горе, страх, тревога, стыд, гнев, депрессия, одиночество, отчаяние, страдание, травма, психические расстройства и др.;

– физические элементы: боль, головокружение, тошнота, лихорадка, травма, зуд, жжение, кровотечение, астма, инфекции, различные заболевания и др.;

– дополнительные элементы: потеря работы, потеря здоровья, потеря близких, отсутствие возможности для свободной деятельности в общественной жизни и т.д.;

е) клевета – умышленное заведомое распространение ложных сведений, унижающих достоинство человека, порочащих его репутацию и причиняющих ему душевные страдания;

ё) оскорбление – умышленное унижение чести и достоинства человека в нецензурной форме, приводящее к душевным страданиям.

2. В общих положениях действующего законодательства РТ о защите прав человека от морального вреда (в частности, ГК РТ - ст. 171 или 174, УК РТ - ст. 85¹, Трудовом кодексе РТ - ст. 1, УПК РТ – ст. 6) надо устанавливать моральный вред, физические страдания, душевные страдания, возмещение морального вреда и элементов морального вреда в предусмотренной форме по теоретическим рекомендациям.

3. Постановление Пленума Верховного Суда РТ от 23 декабря 2011 г. № 7 «Об исполнении судами законодательства о защите чести и достоинства граждан и юридических лиц», усовершенствованный, а в данном документе перечень нематериальных благ, которые в результате их нарушения лицу понесут моральный вред, понятие морального вреда, элементы морального вреда, понятия физического страдания, душевного страдания, клевета и оскорбление должен быть установлен в форме, приведенной в теоретических рекомендациях.

4. В целях душевного удовлетворения потерпевшего и уменьшения его душевных страданий в ст. 12 ГК РТ должно предусмотреть «психотерапевтическое лечение потерпевшего» как мера защиты прав человека от морального вреда. В то же время для более эффективной защиты прав человека от морального вреда возможно использование эффективного опыта советской правовой системы публичного извинения, которое может быть использовано в качестве формы уголовного наказания в Таджикистане в ст. 47 УК РТ введено «публичное извинение».

5. Принят Закон РТ «Об оказании психологической помощи населению в РТ», в котором определены основные понятия психических расстройств (неврозы, депрессия, тревога и др.), причины их возникновения и механизм их устранения.

6. В ст. 47 УК РТ надо добавить «Возмещение морального вреда» как дополнительный вид уголовного наказания за клевету, оскорбления и другие преступные деяния, и процесс возмещения морального вреда должен вестись не в гражданском, а в уголовном судопроизводстве.

7. Клевету в ст. 135 УК РТ восстановить в следующем виде:

1) Клевета, то есть заведомое распространение ложных сведений, унижающих достоинство другого человека и порочащих его репутацию,

- наказывается штрафом в размере от пятисот до одной тысячи минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок до двух лет, либо лишением свободы на срок до двух лет.

2) Клевета с использованием печати, иных средств массовой информации или социальных сетей, в том числе сети Интернет и (или) неопределенного круга лиц,

- наказывается штрафом в размере от одной до трех тысяч минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от двух до пяти лет, либо лишением свободы на срок от двух до пяти лет.

3) Клевета с использованием своего служебного положения или в отношении лица, больного опасным заболеванием,

- наказывается штрафом в размере от трех тысяч до пяти тысяч минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от пяти до восьми лет, либо лишением свободы на срок от пяти до восьми лет.

4) Клевета с обвинением лица в совершении преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности либо в тяжких или особо тяжких преступлениях,

- наказывается штрафом в размере от пяти до восьми тысяч минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от восьми до десяти лет, либо лишением свободы на срок от восьми до двенадцати лет.

8. Оскорбление в ст. 136 УК РТ восстановить в следующем виде:

1) Оскорбление, то есть нецензурная брань, унижающая достоинство другого лица,

- наказывается штрафом в размере от двухсот до пятисот минимальных размеров оплаты труда либо исправительными работами на срок до двух лет, либо лишением свободы на срок до двух лет.

2) Оскорбление с использованием печати, иных средств массовой информации, социальных сетей, в том числе сети Интернет и (или) неопределенного круга лиц,

- наказывается штрафом в размере от пятисот до восьмисот минимальных размеров оплаты труда, либо исправительными работами на срок от двух до пяти лет, либо лишением свободы на срок от двух до пяти лет.

ПЕРЕЧЕНЬ АВТОРСКИХ ПУБЛИКАЦИЙ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Монографии:

[1–А]. Бобохонов, Ф.А. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: [Текст] монография / Ф.А. Бобохонов и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.

[2–А]. Бобохонов, Ф.А. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Матн] монография: наشري аввал / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода. – Душанбе, 2022. – 185 с.

[3–А]. Бобохонов, Ф.А. Инновационное развитие науки: фундаментальные и прикладные проблемы: монография [Текст] / Ф.А. Бобохонов и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 488 с.

II. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

[4–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз тухмат ва таҳқир дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 5. – С. 254-262.

[5–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳаёт ва саломатии инсон ҳамчун объекти ҳифзшаванда дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 4. – С. 36-47.

[6–А]. Бобохонов, Ф.А. Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 2. – С. 222-229.

[7–А]. Бобохонов, Ф.А. Танзими байналмилалӣ-ҳуқуқии неъматҳои ғайримоддӣ инсон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2021. – № 1 (37). – С. 162-167.

[8–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 1. – С. 21-37.

[9–А]. Бобохонов, Ф.А. Асосҳои ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 2. – С. 45-56.

[10–А]. Бобохонов, Ф.А. Асосҳои ҳуқуқии миллий ва байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Аҳбори ДДҲБСТ». – 2021. – № 3 (88). – С. 93-100.

[11–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 4. – С. 220-228.

[12–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи озодии вичдон ва эътиқоди динӣ, озодии ҳаракат ва интиқоби ҷои зист мутобиқи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Қонунгузорӣ. – 2021. – № 3 (43). – С. 19-23.

[13–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи шурави Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256-262.

[14–А]. Бобохонов, Ф.А. Некоторые вопросы криминализации и декриминализации клеветы в уголовном законодательстве Республики Таджикистан [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Вестник Таджикского национального университета / Серия социально-экономических и общественных наук – 2022. – № 3. – С. 207-214.

[15–А]. Бобохонов, Ф.А. Асосҳои криминализиатсия қардани тухмат ва таҳқир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – № 4. – С. 88-107.

[16–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ҳамчун институти комплексӣ-ҳуқуқӣ (байнисоҳавӣ) [Матн] / Ф.А. Бобохонов, С.М. Воробёв // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – С. 209-213.

[17–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи шаъну шараф ва эътибори инсон мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Аҳбори ДДҲБСТ». – 2022. – № 3 (92). – С. 13-22.

III. Научные статьи, опубликованные в других изданиях:

[18–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳаёт ва саломатӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – № 2/1 (2). – С. 54-58.

[19–А]. Бобохонов, Ф.А. Зарари маънавӣ: мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – № 3 (3). – С. 50-56.

[20–А]. Бобохонов, Ф.А. Нақши Конститутисия дар танзими эътироф ва ҳифзи ҳуқуқи озодии ғайримоддӣ инсон ва шахрванд: таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2020. – № 4 (4). – С. 44-50.

[21–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи занон аз зарари маънавӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Масъалаҳои назариявӣ амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 387-401.

[22–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳукуки инсон аз тухмат дар низоми ҳукуки муслмонӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – № 2 (6). – С. 127-132.

[23–А]. Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе [Текст] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азиззода // Вестник Философского Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 2 (18). – С. 50-64.

[24–А]. Бобохонов, Ф.А. Криминализация и декриминализация клеветы в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Правовая позиция. – 2021. – № 9. – С. 15-25.

[25–А]. Бобохонов, Ф.А. Международно-правовое регулирование нематериальных благ человека [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Актуальные проблемы международного права и внешнеэкономической деятельности: материалы XII междунар. науч.-практ. Конф. преподавателей и студентов (Владимир, 3-4 декабря 2020 г.) / М-во образования и науки Рос. Федерации, Владим. гос. ун-т им. имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых, Юрид. ин-т; [редкол.: О.Д. Третьякова и др.]. – Владимир: Изд-во «Шерлок-пресс», 2021. – С. 148-157.

[26–А]. Бобохонов, Ф.А. Мафҳуми зарари маънавӣ: таҳлили назариявӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида ба «30–солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (19-24-апрели соли 2021). – Рашт, 2021. – С. 22-23.

[27–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳаёти хусусӣ дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муосири Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявӣ ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба нагичагирии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2020 ва вазифаҳои барои соли 2021 бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ (солҳои 2020-2040)» (ш. Қӯлоб, 27-30 апрели соли 2021). – Қӯлоб, 2021. – С. 331-337.

[28–А]. Бобохонов, Ф.А. Нақши Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули қонунгузорӣ оид ба ҳифзи ҳукуки инсон аз зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Истиқлолият ганҷи бебаҳост: маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои ба шарҳдӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-солаи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (н. Рашт, 04.09.2021). – Рашт, 2021. – С. 65-77.

[29–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи шаъну шарафи инсон аз тухмат ва таҳқир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Масъалаҳои назариявӣ амалисозии ҳукуки инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводҳои конференсияи

чумхуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2021) / Зери тахрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Мағбааи ДМТ, 2021. – С. 300-318.

[30–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи саломатии инсон мутобиқи қонунгузорию Чумхурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов, Н.М. Шодизода // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – № 3 (7). – С. 74-78.

[31–А]. Бобохонов, Ф.А. Особенности защиты прав человека от морального вреда в советской правовой системе Таджикистана [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Международный научный журнал «Вестник науки». – 2022. – Т.1. – № 2 (47). – С. 61-67.

[32–А]. Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от клеветы и оскорблений в зороастрийской правовой системе [Текст] / Ф.А. Бобохонов, А.У. Тагдиров, О.И. Сайдалиев // Международный научный журнал «Вестник науки». – 2022. – Т.2. – № 2 (47). – С. 121-128.

[33–А]. Бобохонов, Ф.А. Доктрина о защите человеческого достоинства от морального вреда в соответствии с национальным законодательством и международными документами [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода, Н.М. Шодизода // Международный научный журнал «Вестник науки». – 2022. – Т.2. – № 2 (47). – С. 132-141.

[34–А]. Бобохонов, Ф.А. Особенности мусульманского и советского права о защите прав женщин от морального вреда [Текст] / Ф.А. Бобохонов, Б.А. Одинаев // Вестник науки и образования. – 2022. – Ч.2. – № 2 (122). – С. 21-25.

[35–А]. Бобохонов, Ф.А. Возмещение морального вреда как средство защиты прав человека [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Современные исследования как драйвер роста экономики и социальной сферы: сборник статей II Международной научно-практической конференции (21 февраля 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 74-78.

[36–А]. Бобохонов, Ф.А. Доктрина о понятии, элементах и характеристиках морального вреда [Текст] / Ф.А. Бобохонов // Молодой ученый. – 2022. – Ч.2. – № 7 (402). – С. 75-77.

[37–А]. Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в уголовном законодательстве Таджикской ССР [Текст] / Ф.А. Бобохонов, З.Х. Зокирзода // Консолидация интеллектуальных ресурсов как фактор развития современных исследований: сборник статей II Международной научно-практической конференции (24 февраля 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 36-42.

[38–А]. Бобохонов, Ф.А. К вопросу защиты человеческого достоинства от клеветы и оскорблений в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.А. Бобохонов, А.К. Бобохонов // Экономика и право. Современное состояние и перспективы развития: сборник статей Международной научно-практической конференции (5 мая 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – С. 7-12.

[39–А]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар қонунгузори милли ва санадҳои байналмилалӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи «Асосҳои таҳкими Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ» (ш. Душанбе, 9 март соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 141-157.

[40–А]. Бобохонов, Ф.А. Оқибатҳои зарари маънавӣ [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҳаёти қормандон, омӯзгорон ва донишҷӯён бахшида ба «25-солагии Ваҳдати милли» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (н. Рашт, 18-23 апрели соли 2022). – Рашт, 2022. – С. 25-27.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Бобохонов Фаридун Аламшоевич дар мавзӯи «Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ: таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат пешниҳод мешавад

Калидвожаҳо: ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, зарари маънавӣ, низоми ҳуқуқи зардуштӣ, низоми ҳуқуқи муслмонӣ, низоми ҳуқуқи шуравӣ, неъматҳои ғайримоддӣ, ҳаёт ва саломатӣ, тухмат ва таҳқир, декриминализатсия, криминализатсия.

Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки дар асоси таҳқиқи маҷмӯӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, назариявӣ-ҳуқуқӣ ва низоми масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муносири Тоҷикистон мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифта, дарёфти роҳҳои ҳал ва пешниҳоди тавсияву пешниҳодҳоро ҷиҳати тақмили додани қонунгузори кишвар дар масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ фаро мегирад.

Диссертатсияи мазкур аввалин таҳқиқоти комплексӣ оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ бо дарназардошти низоми таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муносири Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Навгонии илмӣ диссертатсия дар мақсади вазифаҳои таҳқиқот, омӯзиши таҷрибаҳои гузаштаи ҳалқи тоҷик ва истифодаи он дар замини муосир, тақмили қонунгузори кишвар, ташкили механизми дурусти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ифода мегардад.

Дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои умумиилмӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, усулҳои диалектика, таҳлили низоминок, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таҳлил, таърихӣ-ҳуқуқӣ, таҷрибавӣ-ҳуқуқӣ ва мантиқӣ-ҳуқуқӣ дар диссертатсия бештар истифода гардидааст.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз натиҷаҳои назариявӣ ва амалӣ иборат мебошад. Натиҷаҳои назариявӣ таҳқиқот метавонад як қатор мушкилиҳоро ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ҳал наояд; ба танзими дурусти ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар соҳаҳои ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи меҳнатӣ ва ҳуқуқҳои мурофиавӣ мусоидат наояд; дар таҳияи адабиётҳои илмӣ истифода шаванд; боиси тақмили қонунгузори кишвар мегарданд; натиҷаҳои амалии таҳқиқотро метавон дар раванди ҳуқуқҷодкунӣ, ҳуқуқтабиқкунӣ ва ҳуқуқҳифзкунӣ фаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ истифода намуд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Бобохонова Фаридуна Аламшоевича на тему: «Защита прав человека от морального вреда: историко-правовое и теоретико-правовое исследование» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учения о праве и государстве

Ключевые слова: защита прав, права человека, моральный вред, зороастрийская правовая система, мусульманская правовая система, советская правовая система, нематериальные блага, жизнь и здоровье, клевета и оскорбление, декриминализация, криминализация.

Основной целью диссертационного исследования является анализ вопросов защиты прав человека от морального вреда в историко-правовой и современной правовой системах Таджикистана на основе всестороннего, историко-правового, теоретико-правового и систематического исследования. предложения по совершенствованию законодательства страны о защите прав человека от морального вреда.

Данная диссертация является первым комплексным исследованием по защите прав человека от морального вреда с учетом исторических и современных правовых систем Таджикистана. Научная новизна диссертации выражается в целях и задачах исследования, изучении прошлого опыта таджикского народа и его применении в современности, совершенствовании законодательства страны, создании надлежащего механизма защиты прав человека от морального вреда.

В процессе диссертационного исследования формируются общенаучные и специально-правовые методы. В частности в диссертации широко используются методы диалектики, системного анализа сравнительно-правовой, аналитической, историко-правовой, экспериментально-правовой и логико-правовой.

Диссертационное исследование состоит из теоретических и практических результатов. Теоретические результаты исследования позволяют решить ряд проблем в области защиты прав человека от морального вреда; содействовать надлежащему регулированию защиты прав человека от морального вреда в сферах гражданского права, уголовного права, трудового права и процессуального права; использоваться при разработке научной литературы; способствовать совершенствованию законодательства страны; результаты практического исследования могут быть использованы в процессе правотворческой и правоприменительной деятельности правоохранительных органов.

ANNOTATION

on the abstract of the thesis of Bobokhonov Faridun Alamshoevich on the topic: «Protection of human rights from moral harm: historical, legal and theoretical legal research» for the degree of candidate of legal sciences in specialty 12.00.01 – Theory and history of law and state; history of the doctrine of law and the state

Key words: protection of rights, human rights, moral harm, zoroastrian legal system, muslim legal system, Soviet legal system, intangible benefits, life and health, slander and insult, decriminalization, criminalization.

The main goal of the dissertation research is to analyze the issues of protecting human rights from moral harm in the historical-legal and modern systems of Tajikistan on the basis of a comprehensive, historical-legal, theoretical-legal and systematic study. proposals for improving the country's legislation on the protection of human rights from moral harm.

This dissertation is the first comprehensive study on the protection of human rights from moral harm, taking into account the historical, legal and modern systems of Tajikistan. The scientific novelty of the dissertation is expressed in the goals and objectives of the study, studying the past experience of the Tajik people and its application in modern times, improving the country's legislation, creating an appropriate mechanism for protecting human rights from moral harm.

In the process of dissertation research, general scientific and special legal methods are formed. In particular, the methods of dialectics, system analysis, comparative legal, analytical, historical and legal, experimental legal and logical and legal methods are widely used in the dissertation.

The dissertation research consists of theoretical and practical results. The theoretical results of the study allow solving a number of problems in the field of protecting human rights from moral harm; promote the proper regulation of the protection of human rights from non-pecuniary damage in the areas of civil law, criminal law, labor law and procedural law; be used in the development of scientific literature; contribute to the improvement of the country's legislation; the results of practical research can be used in the process of law-making, law enforcement and law enforcement activities of law enforcement agencies.

Ба матбаа 02.11.2022 супорида шуд. Ба чоп 08.11.2022
имзо шуд. Андозаи 60x84_{1/16}. Қоғази офсетӣ. Ҳуруфи адабӣ.
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопии шартӣ 4,5. Адади нашр 100
Супориши 38. Нархи шартномавӣ

Дар матбааи ҶДММ “Ашуриён” ба табъ расидааст.